

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE TOBIA

LIBER ⁽¹⁾ UNUS

589-91 CAPUT PRIMUM.

Proponit se de Tobiae virtutibus quas historice Scriptura commemorat, brevius dicturum: et primo qui captivitatem, et in ipsa ob exhibitam sepulturam, exsilium tulerit, narrat. Deinde quomodo reversus ab eodem officio non destiterit: ubi et hoc mortuos sepeliendi munus praedicatur.

1. Lecto prophetico libro qui inscribitur Tobias (2), quamvis plene vobis virtutes sancti prophetae Scriptura insinuaverit, tamen compendiario mihi sermone de ejus meritis recensendis et operibus apud vos utendum arbitror; ut ea quae Scriptura historico more digessit latius, nos strictius comprehendamus, virtutum ejus genera velut quodam breviario colligentes.

2. Fuit vir justus, misericors, hospitalis, et hoc virtutum praeditus choro, subiit (3) aerumnam captivitatis, quam ferebat humiliter atque patienter, communem magis injuriam, quam privatam dolens (Tob. I, 2-15), nec sibi virtutum suffragia nihil profuisse deplorans, sed magis eam sibi contumeliam minorem peccatorum suorum pretio illatam arbitratus (Tob. III, 1-6).

3. Meruit edictum (4), ne quis ex filiis captivatis (5) mortuum sepulturae daret (Tob. I, 22). At ille interdicto non revocabatur magis quam incitabatur, ne deserere officium pietatis, mortis metu videretur; erat enim misericordiae pretium, mortis poena. Talis flagitii deprehensus reus, vix tandem per amicum potuit direpto patrimonio egenus et exsul restitui suis.

592. 4. Iterum in his versabatur officiis; et si quid alimenti foret, peregrinum cum quo cibum sumeret, quarebat. Itaque cum fessus a sepulturae revertisset (6) munere, apposis sibi edendi sub-

A sidiis, misso filio, quarebat consortium convivii, Dum conviva accersitur, nuntiatis insepulti corporis reliquiis, convivium deserebat: nec putabat pium, ut ipse cibum sumeret. cum in publico corpus jaceret exanime (Tob. II, 2-7).

5. Hoc illi quotidianum opus, et magnum opus, et magnum quidem. Nam si viventes operire nudos lex praecipit, quanto magis debemus operire defunctos? Si viantes ad longiora deducere solemus, quanto magis in illam aeternam domum profectos (7), unde jam non revertantur? « Ego, inquit Job, super omnem infirmum flevi (Job. xxx, 25). » Quis infirmior defuncto, de quo dicit Scriptura alibi: Super mortuum plora (Eccli. xxii, 0)? » Ecclesiastes autem ait: « Cor sapientum in domo luctus: cor autem stulorum in domo epulantium (Eccli. vii 5). » Nihil hoc officio praestantius, ei conferre qui tibi jam non possit reddere, vindicare a volatilibus, vindicare a bestiis consortium naturae, Ferre hanc humanitatem defunctis corporibus detulisse produntur, homines denegabant!

CAPUT II.

Qua ratione Tobias caecitatem tulerit, ne quid furti admitteretur caverit, et commodatam Gabelo pecuniam non repetierit, nisi senio fessus: denique abhorruerit a fenore malo, cum detestatione ejusdem. et boni commendatione.

6. Tam sancto fessus officio propheta dum requiescit in cubiculo suo, cadente de passerum nido albugine (8) caecitatem incidit (Tob. II, 10, 11). nec 593 conquestus ingemuit, nec dixit: Haec merces laborum meorum. Fraudari magis se doluit obsequiorum quam oculorum munere: nec caecitatem poenam, sed impedimentum putabat. Et cum victum mercede levaret conjugis, ne quid furtivum domum

(1) Scriptus forte circa an. 377.

(2) Mss., *Tobis*. Vide notam ad l. VI *Hexaem.*, c. 4, n. 47.

(3) Edit. omnes cum Vict. cod., *et ob virtutes quibus praeditus fuerat, subiit*, etc. Codex Thuan, *Et ob virtutum quorum praeditus subiit*, etc., mendose; at hoc vitium emendant reliqui mss.

(4) Latinius legendum conjicit, *Metuit edictum*. Sed et mss. et edit. et sensus ipse refragantur. *Edictum* autem idem est quod sequenti versu *interdictum* vocat, nempe promulgata regis prohibitio.

(5) Omnes edit., *ne quem ex filiis captivatis*; omnes mss., *ne quis*. etc. Unde intelligas regio edicto non solum Tobiam esse comprehensum.

(6) Ita edit. vet. ac mss. quinque. Alii autem duo, *cum a sepultura fessus reverteretur meridie*. Rom. edit., *revertisset una die*.

(7) Rom. edit., *in illam terram profectos*, etc.

(8) Edit. Rom., *juxta parietem aulae cadente de passerum nido stercore, albugine*, etc. Codex Colb.; *cadente de stercore passerum nido, albuginis*, etc.; ex qua lectione non incommodum sensum elicies, transposita vocula *de* post vocem *stercore*. Neque tamen ei vet. edit. aliosque omnes mss. postponendos duximus. In his autem *albugo* videtur esse ipsummet avium excrementum, sic dictum a colore; unde apud Horat., lib. I, sat. 8, *albi* epithetum invenit.

suam cavebat (9) : uxor hædum pro mercede acceperat ; at ille, plus honestati quam pietati consulens, cui suam debebat alimoniam. Commendaverat proximo suo pecuniam quamdam quam toto vitæ suæ tempore in tanta indigentia non poposcit. Vix ubi se fessum vidit, et depositum senectute, insinuavit filio, non tam cupiens commendatum reposcere, quam sollicitus ne fraudaret hæredem.

7. Quod igitur commendavit pecuniam, et non feneravit, justi servavit officium. Malum est enim fenus quo quærentur usuræ : sed non illud fenus malum, de quo scriptum est : « Fenera proximo tuo in tempore necessitatis illius » (*Eccli.* xxix, 2). Nam et David ait : « Justus miseretur et commodat (*Psal.* cxii, 5). » Aliud fenus est jure execrabile, dare in usuram pecuniam, quod lex prohibet (*Deut.* xxiii, 19). Sed Tobias hoc refugiebat, qui monebat filium, ne præceptum Domini præteriret, ut ex substantia sua eleemosynam faceret, non pecuniam feneraret, non averteret faciem suam ab ullo paupere (*Tob.* iv, 6-9). Hæc qui monet, condemnat usuras fenoris, ex quo multi quæstum fecerunt, et multis commodare pecunias negotiatio fuit. Et quidem eam prohibuerunt sancti.

8. Quo gravius malum fenus est, eo laudabilior qui illud refugit. Da pecuniam si habes, prosit alii quæ tibi otiosa est. Da quasi non recepturus, ut lucro cedat, si reddita fuerit. Qui non reddit pecuniam, reddit gratiam : si fraudaris pecunia, acquis justitiam ; justus est enim qui miseretur et commodat. Si amittitur pecunia, comparatur misericordia. Scriptum est enim : « Qui facit misericordiam, fenerat proximo (*Eccli.* xxix, 1). »

CAPUT III.

Ambrosius feneratorum inhumanitatem in pauperes, et eorum artes quibus illos sibi addicunt, oculia subjicit ; ac demum in eosdem invehitur.

9. Multi dispendii metu non fenerant, dum fraudem verentur. Et hoc est quod petentibus consueverunt referre. Horum unicuique dicitur : « Perde pecuniam propter fratrem et amicum, et non abscondas illam sub lapide in perditionem. Pone thesaurum tuum in præceptis Altissimi, et proderit tibi magis quam aurum (*Ibid.* 13, 14). » Sed obsurduerunt aures hominum ad tam salutaria præcepta, et maxime divites ære illo suæ pecuniæ aures clausas habent. Dum pecuniam numerant, responsa non audiunt (10). Simul ut aliquis neces-

(9) Omnes mss. ac vet. edit. in prima hujus loci parte conveniunt, quam edit. Rom. invertit ac decurtavit in hunc modum : *Et ne quid furtivum domum suam intraret, cavebat : sed victum mercede conjugis levabat. Denique ;* ab hac vero ultima voce cum tribus mss. ita prosequitur, *plus honestati quam necessitati consulens, cui sua deerant, alimoniam commodaverat proximo suo quam, etc.* Aliæ edit. ac potiores mss. ut in textu, nisi quod edit. habent, *cui sua deerant*, et solus Colb. præfert *pecuniam quamdam*. Videtur autem post vocem *alimoniam*, subintelligendum, *ne quid furtivum... cavebat*. Denique ubi edit. Gill. et Rom. *commodaverat, commodatum, commodavit*, ibi aliæ

A sitate constrictus, aut pro suorum redemptione sollicitus, quos captivos barbarus vendit, rogare cœperit, statim dives vultum avertit, naturam non recognoscit, humilitatem supplicii non misereatur necessitatem **594** non sublevat, fragilitatem communem non considerat, stat inflexibilis, resupinus, non precibus inclinatur, non lacrymis movetur, non ejulatibus frangitur, jurans quod habeat, imo et ipse feneratorum requirat, ut necessitatibus subveniat suis. Quid addis duritiæ et avaritiæ tuæ sacramentum ? Non absolveris perjurio, sed ligaris.

10. At ubi usurarum mentio facta fuerit, aut pignoris, tunc dejecto supercilio fenerator arridet, et quem ante sibi cognitum denegabat, eundem tanquam paternam amicitiam recordatus osculo excipit, hæreditariæ pignus charitatis appellat, flere prohibet. Quæremus, inquit, domi si quid nobis pecuniæ est, frangam propter te argentum paternum quod fabrefactum est, plurimum damni erit : quæ usuræ compensabunt emblematum (1) ? Sed pro amico dispendium non reformidabo, cum reddideris, reficiam. Itaque antequam det, recipere festinat : et qui in summa subvenire se dicit, usuras exigit. Kalendis, inquit, usuras dabis : fenus (12) interim, si non habueris unde restituas, non requiro. Ita semet det, frequenter exagitat, et semper sibi debere efficit. Hac arte tractat virum. Itaque prius eum chirographis ligat, et astringit vocis suæ nexibus. Numeratur pecunia, addicitur libertas, absolvitur miser minore debito, majore ligatur.

C 11. Talia sunt vestra, divites, beneficia. Minus datis, et plus exigitis. Talis humanitas, ut spoliatis etiam cum subvenitis. Fecundus vobis etiam pauper est ad quæstum. Usurarius est egemus, cogentibus vobis, habet quod reddat : quod impendat, non habet. Misericordiæ plane viri, quem alii absolvitis, vobis addicitis. Usuras solvit, qui victu indiget. An quidquam gravius ? Ille medicamentum quærit, vos offertis venenum : panem implo- rat, gladium porrigitis : libertatem obsecrat, servitute irrogatis : absolutionem precatur, informis laquei nodum stringitis.

CAPUT IV.

Qua ratione feneratores Judæ et diabolo comparentur ; et quid significetur nominibus creditoris, fenoris, sortis ac debitoris.

12. Hanc præcipue injustitiam deplorat sanctus edit. ac mss, omnes. *commendaverat, commendatum, commendavit*. At non videtur prætermittendum quod ut verbum *δανειζειν* apud LXX et Aquilam in bonam ac malam partem accipitur : sic *fenerare* hic ab Ambr. et ab August. in *psal.* xxxvi usurpatur.

(10) *Responsa, χρησιμολ*, hoc est divinæ Scripturæ. Vide quæ notavimus lib. *De fuga sæc.* cap. 4. num. 20.

(11) *Emblemata*, figuræ sunt atque ornamenta vasi cuiquam superaddita quæ facile ex eodem eximi possint, dicta *ἀπὸ τοῦ ἐμβάλλειν*.

(12) *Fenus* hic pro sorte ponitur, sicut et infra c. 12, n. 39, *Nummus datur, fenus appellatur*. Ea tamen vox sæpius usuram sonat.

David dicens : « Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate : et non defecit de plateis ejus usura et dolus (*Psal.* LIV, 10, 12). Itaque cum prodicionem Judæ subjecerit (13), » hoc præmisit, sive quod ultra sacrilegii invidiam, conjuratis Dominicæ necis fenoris crimen accideret, sive quod tantum sacrilegium satis abundeque usura fenoris ultum iret. Mali feneratores qui dederunt pecuniam ut interficerent auctorem salutis : mali et isti, qui dant ut interficiant innocentem. Et iste quoque qui pecuniam acceperit, ut proditor Judas, laqueo se et ipse suspendit. Ipsum quoque Judam hoc maledicto **595** putavit esse substantiam (*Psal.* CVIII, 14) ; quia quod proscriptio tyrannorum, aut latronum manus operari solet, hoc sola feneratoris nequitia consuevit inferre. Doctiores autem ipsum feneratori putant diabolum comparatum, qui res animæ, et pretiosæ mentis patrimonium fenore quodam usurariæ iniquitatis evertit, sic sumptu capit (14), sic auro illicit, sic reatu involvit, sic caput thesauro reposcit.

13. Quid vobis iniquius, qui nec sic capitis solutione estis contenti? Quid vobis iniquius, qui pecuniam datis, et vitam obligatis et patrimonium? Accipitis aurum argentumque pro pignore, et adhuc illum debitorem dicitis, qui vobis plus credidit (15), quam accepit a vobis? Vos creditores asseritis, qui amplius debetis : vos, inquam, dicitis creditores, qui non homini, sed pignori credidistis. Bene fenus appellatur quod datis, ita vile ac feneum est.

14. Sortem dicitis quod debetur. Etenim velut urna ferali misera sors volvitur, perituri debitoris luenda supplicio. Stant pallentes rei ad sortis eventum. Non sic trepidant de quorum damnatione sors ducitur : non sic dejecti ac suspensi pavitant, de quorum captivitate expectatur sortis eventus. Illic enim unius captivitas, hic plurimum addicitur. Et fortasse ideo sors, quia in eventu sunt patrimonia quæ sub hac sorte volvuntur (16) Magnum et memorabile beneficium Dei. Hoc specialiter ore prophetico prædicatur, quod in patres contulit, quia « ex usuris et iniquitate liberavit eos (*Psal.* LXXI, 14). » Et proprie ait : « Ex usuris liberavit eos, » quia usuræ inferunt servitutem. Quasi diceret, ex servitutis vinculo ereptos reddidit libertati.

15. Grave vocabulum debitorum. Debita peccata dicuntur. Debites quoque criminosi appellantur : sic enim et isti sicut et illi de capite (17) decernunt. Culpæ tamen habent nominum suorum, ut factorum

(13) Fimirum sequentibus ejusdem psalmi versibus, quos consule.

(14) Vet. edit., *comparandum, qui res animæ, et pretiosæ mentis patrimonium fenerat, quodam usurariæ iniquitatis sic sumptu capit, etc.* Dom. *comparandum, qui vires animæ, etc.* Huic accedunt duo mss. in verbis *qui vires animæ*, tres autem in voce *fenerat*. Melius alii quos secuti sumus.

(15) Ita mss. Thuan., Laud., Dion. et Colb. Alii autem, ac omnes edit., *qui vobis plus reddidit*. Minus bene ; cum agatur de pignore quod a debi-

diversitatem. Debila quamvis diversæ quantitatis, unum habent nomen, unum onus unum periculum. Nescit ergo quid poscat infelix, qui pecuniam petit mutuam : quid accipiat, ignorat.

CAPUT V.

Pecunia feneratorum mari comparatur : hanc ubi quis accepit, statim nebulonum turbam ad se attrahit ; ubi et de sortibus utriusque Testamenti. Consumpta per intemperantiam illa pecunia, miserum ad vendendam suppellectilem fenerator adigit, aut inducias concedit, sed bellicis ipsis tristiores : sequitur demum nimis sera stultitiæ pœnitentia.

16. Non novit pecunia feneratoris uno diutius loco stare, solita transire per plurimos. Uno teneri sacco nescit, versari ac numerari expetit : usum requirit, ut acquirat usuram. Fluctus quidam est maris, non fructus. Pecunia nunquam quiescit. Labitur, velut scopulo **596** illisa, ita gremium debitoris percutit, et continuo relabitur eo unde processit. Cum murmure venit, cum gemitu revertitur. Frequenter tamen placidum stat ventis mare, semper fenoris unda jactatur. Mergit naufragos, exspuit nudos, vestitos exuit, insepultos relinquit. Nummum ergo petis, et naufragium suscipis. Hinc Charybdis circumstrepit, hinc Sirenæ quæ voluptatis specie, et canoræ dulcedinis suavitate in vada deductos cæca, repetendæ domus, ut ferunt fabulæ, spe et cupiditate fraudabant (*Homer odys. m*).

17. Statim venditores ungenti (10) et diversarum specierum irruunt, velut quidam canes sagaci prædæ vagantis odore perstricti, venatores, piscatores, aucupes, caupones quoque miscentes mero aquam, qui nobilitatem vetusti generis et patriæ, et natalem diem vini circunsonent : circumstantes repente parasiti quem ante solebant spernere, salutant, deducunt, ad lætitiâ provocant, ad sumptum incitant dicentes : « Venite, et fruamur bonis quæ sunt, et utamur creatura tanquam in juventute celeriter : vino prelioso et unguentis nos impleamus, et non prætereat nos flos temporis, Coronemus nos rosis antequam marcescant, nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra ; ubique relinquamus signa lætitiæ, quoniam hæc est pars, et hæc est sors nostra (*Sap.* II, 6-9). Et vere sors omnis illorum facta est : tu autem remanes exors bonorum.

18. Non tales sortes tibi Scriptura monstravit. Non inter tales sortes David sanctus memorat dormiendum dicens : « Si dormiatis inter medias sortes (*Psal.* LXVII, 14). » Nam si in medio illarum

tore traditur feneratori.

(16) Omnes edit., *quæ sub hac arte volvuntur*. Melius scripti cod. ut in textu.

(17) Lusus in verbo *de capite*, quod relatum ad criminosos idem est ac de vita, seu de pœna capitali : relatum vero ad debites pro sorte, seu capitali summa accipitur ; ut etiam seq. cap., num. 20.

(18) Per *unguentum*, intellige oleum aromatis conditum ; et per *species*, odores atque aromata, quibus ad delicias abutuntur voluptuosi.

dormisses sortium, id est Veteris et Novi Testamenti, non te pecuniæ cupiditas in voraginem deterrimi fenoris demersisset, gratia spiritalis fidei tibi dedisset argentum, et in speciem auri divinæ sapientiæ institutione formasset. Etenim si nos unum testimonium divinæ Scripturæ posuimus, et luxuriosum illud convivium declinavimus, utique potuit et iste salvari, si oraculis cælestibus inhæsisset.

19. Revertamur tamen ad convivium, non ut ejus degustemus epulas, sed cavendas aliis demonstramus. Oneratur mensa peregrinis et exquisitis cibis: adhibentur nitentes ministri, magno empti pretio, sumptu pascendi majori: bibitur in noctem, dies convivio clauditur, ebrietati deficit. Surgit ille vini plenus, vacuus opum, dormit in lucem, vigilans somnium putat. Etenim ut in somniis sibi videtur subito dives ex paupere, sic etiam egenus ex divite. Dùm defluit interim pecunia, usura superfluit; tempus minuitur, fenus augetur; thesaurus exinanitur, sors accumulatur: paulatim convivæ se subtrahunt, sponsos conveniunt: mane fenerator pulsat ad januas, queritur dies solutioni transiisse præscriptos, injuriis vigilantem adoritur (19): in somnis dormientem excitat. Non noctes quietiæ, non dies suavis est, non sol jucundus. Detrahuntur paulatim deauratæ ac sericæ vestes, et veneunt dimidio minoris. Ponit cum lacrymis ornamenta **597** conjux jam tristior, empta carius, vendita vilis. In auctione pueri constituuntur mensæ ministri, et male assueti (20) emptorem avertunt. Offeritur pecunia creditori: **C** Vix, inquit, hæc solvit usuram, caput debes.

20. Redit exhausto patrimonio capitis reus; et imminuto fenore, accipit inducias tristiores bellicis, quasi post biduum præliaturus. In bello enim incerta victoria, hic certa inopia: illic se clypeo tegit, hic nudus occurrit: illic lorica pectus includit, hic totus carcere includitur: illic manus telis onerat, armat sagittis, hic ære vacuas offert vinculis alligandas. Ducitur plerumque uterque captivus: ille habet quem accuset adversum belli eventum, hic præter se quem accuset, non habet. Nihil est intolerabilius hac miseria, quæ excusari non potest. Acerbat conscientia pondus injuriæ.

21. Tunc secum reputat, tunc Scripturas recordatur, tunc dicit: Nonne mihi scriptum est: « Bibe aquam de tuis vasis, et de tuorum puteorum fontibus (Prov. v, 15). » Quid mihi cum puteo feneratoris, ubi et aqua includitur? Suaviora erant olera

(19) Era. et edit. seq., *jurgis vigilantem adoritur*. Amerb. cum mss., *injuriis*, etc.

(20) *Male assueti*, hoc est, non edocti a mangone, quo pacto emptorem allicere debeant: vel *male assueti*, hoc est deliciis, non autem utilioribus artibus assueti.

(21) Ita edit. Am., et Rom. cum tribus mss. Gill, cum aliis totidem, *quam alieno ære epulæ*, etc. Thuan. solus, *quam alieno epulæ*, etc. Ubi forte

A cum securitate, quam alienæ epulæ (21) pastæ cum sollicitudine (Prov. xv, 17). Non oportuit aliena quærere. Deinde incideram debita, de meis oportuit fontibus remedium quærere. Erant domi vasa minutiora: melius erat ministerium deesse, quam cibum: melius vestem venalem proponere, quam libertatem addicere. Quid profuit quod publicare paupertatem meam verecundatus sum? Ecce alius publicavit. Ego nolui nutritores (22) vendere, ecce alius adjudicat.

22. Sera hæc consideratio, Tunc decuit metuisse tuis, cum acciperes aliena: tunc decuit succurrere, cum vulnera prima proserperent. Melius fuerat in principio tenuare sumptum, et necessitatem debiti rei familiaris angustiis allevare, quam ut ad horam ditatus alienis, postea exuereris et propriis. **B**

CAPUT VI.

Quanta moliantur feneratorcs ut incautos adolescentes deprædentur.

23. Accusamus debitorum quod imprudentius se gesserit: sed tamen nihil nequius feneratoribus, qui aliena damna lucra sua arbitrantur; et dispendio suo deputant quidquid ab aliis possidetur. Aucupantur hæredes novos, adolescentulos divites explorant per suos, adjungunt se, simulantes paternam et avitam amicitiam, volunt domesticas eorum cognoscere necessitates. Si quam causam invenerint, accusant verecundiam, pudorem arguunt, quod non ante de se speratum fuerit atque præsumptum. Sin vero nullos laqueos alicujus necessitatis offenderint, intexunt tabulas, aiunt nobile prædium esse venale, amplam domum: accumulunt proventus fructuum, annuos redditus exaggerant, hortantur ut coemant. Similiter faciunt pretiosas vestes, et monillia nobilia prædicantes. Negant se habere pecuniam, **598** ingerunt suam dicentes: Utere ut tua: de fructibus emptæ possessionis pretium multiplicabis, debitam reddes.

24. Prætendunt alienos fundos adolescenti, ut eum suis exspolient: tendunt retia, simul ut indagine cincta spatia fuerit ingressus, cogunt eum in retia cautionum, laqueos usurarum; petunt obligari avitum prætorium (23), paternum sepulcrum: præstituitur dies solutioni, dissimulatur conventio, quando potest solutio sustineri; ubi satis securum reddiderint, repente ingruunt, et instant vehementius, causanti incumbunt dicentes: Tu possides tua prædia, nos nostram pecuniam non habemus: aurum dedimus, lignum tenemus (24): tibi

subintelligendum *domicilio*, vel *convivio*.

(22) *Nutritores* servi, quos liberorum committatur educatio.

(23) *Prætorium* hoc loco sumitur non pro domo prætoris, aut ejus qui præset exercitui, sed pro domo ruri ad delicias ædificata; quo sensu non semel apud Titum Livium invenitur.

(24) Hoc est, ligneas tabulas cera obductas, in quibus fenoris cautio scribi solebat.

fructuum emolumenta procedunt, nobis nihil accrescit pecuniæ. Otiosa causatio est, saltem renovetur chirographum.

CAPUT VII.

Quam sollicitè feneratorem fugiat debitor, et cujusmodi sit utriusque occursum : quomodo hic dilatione accepta magis irretitus ad vendenda prædia adigatur : ac tendum omnibus destitutus et ad vincula paratus in desperationem incidat.

25. Itaque dum primum adolescens nihil putat de vestibis suis, aut etiam possessionibus esse vendendum, ad hæc facienda poscit dilationem. Usuræ applicantur ad sortem, accumulatur centesima. Jam suscipere incipit, jam malum suum agnoscere. Die ac nocte usuram cogitat : quicquid occurrerit, feneratorem putat : quicquid crepuerit, vocem sibi videtur feneratoris audire. Si habes, cur non solvis ? Si non habes, cur malum malo adjungis, et de vulnere remedium quæris ? Cur quotidie obsidionem pateris feneratoris, expugnationem times ? Vetus sententia est : Feneratoris et debitoris sibi occurrentium, prospectum amborum facit Dominus (*Prov. xxix, 13*). Alter quasi canis prædam requirit, alter quasi fera prædonem declinat : ille quasi leo quærit quem devoret, iste quasi bos juvenculus prædonis impetum reformidat : ille quasi accipiter unguibus, olorem quærit invadere ; iste, quasi anser aut fulica, mavult se vel in prærupta dejicere, vel in profunda demergere, quam istum humani corporis accipitrem sustinere. Quid quotidie fugis ? Et si non occurrat fenerator, occurrit tibi inopia tanquam bonus cursor. Ambos ergo videt Dominus, feneratorem, et debitorem : occurrentes sibi spectant ambos, testis alterius iniquitatis alterius injuriæ : illius avaritiam condemnat, hujus stultitiam. Ille gressus debitoris singulos numerat, aucupatur deflexus : iste continuo post columnas caput obumbrat. Nulla enim habet debitor auctoritatem. Ambobus in digitis usurarum repetitur sæpius calculatio. Par cura, sed dispar affectus. Alter lætatur incremento feneratoris, alter cumulo debitionis affligitur. Ille quæstus numerat, hic ærumnas.

26. Quid fugis hominem quem poteras et non timere ? Quid fugis, aut quousque fugies ? Si quis pulsaverit nocte, feneratorem putas, sub lectum illico : si quem subito intrare senseris, tu foras exilis. Canis latrat, et cor tuum palpitat, sudor effunditur, anhelitus quatit artus, quæris quid mentiaris ut feneratorem differas ; et cum dilationem impetraveris, gaudes. Fenore tuo simulat fenerator gravari : sed libenter impertit, quasi venator qui feram cinxerit, securus est prædæ.

Tu oscularis caput, amplecteris genua, et quasi cervus sagitta toxicata ictus, paulum procedens, tandem victus veneno procumbis : aut quasi pi-

(25) Edit. omnes, *ex lecto ad publicum trahit*. Non incommode ; sed tamen contra communonem mss. consensum.

(26) Omnes edit., *ut parcatur aliquid verecundiæ*.

scis qui fuscina fuerit infixus, quocunque fugerit vulnus vehit. Et vere piscis ille in esca mortem devorat, ille hamum glutit, dum cibum quærit ; sed tamen hamum non vidit, quem tegit præda : tu hamum cernis, et glutis. Hamus tuus fenus est creditoris : hamum voras, sed vermibus te semper obrodit. Ipsa est esca quæ decipit. Itaque et tibi feneratoris nec cibus usui est, et hamus vulnere. An ignoras quia semel illaqueatus nodo, se magis, si fugiat, ipse constringit ; et intra retia positus fugiendo magis dejicit super se retia ? In plateas fugis, cum intra parietes tutus esse non possis. Inveniet te cum voluerit fenerator. Denique ubi tempus impleveris, sicut lupsus nocte irruit, dormire non sinit, exspectato die ad publicum trahit (25), aut tabulis venditionis cogit suscribere. Ut fureris pudoris dispendium, subscribis illico, venditurus avitum sepulcrum, paternæ sane ut prætexatur aliquid verecundiæ (26) : emitur jejunium solum, jactatur quod infecunda vendiderit, dispendiis oneraverit debitorem, et superioris temporis ascribuntur dispendiis damna præsentis. Mox et laudata venduntur, et inferuntur jam non instrumenta, sed vincula.

27. Tamen adhuc quærendi fidejussores, tribuntur induciæ non ut prædam libertatis inveniat, sed ut consortem servitutis adjungat, qui se societ ærumnoso. At quid juvare potest alienæ calamitatis accessio ? Jam et amici fugiunt, convivæ non recognoscunt : ipse quoque conspectus omnium refugit, et ut pugil ictus varios concertantium, ita iste honestarum vitat occursum, et sollicitus, ubi in aliquem offenderit, vigilantibus exit obtutu. Redit paratus ad vincula, redit mortem optans, cogitans eam sibi si moreretur, quietem inferre. Redit misere se ipse condemnans, quod alienam pecuniam non refugerit, et feneratoris se ære devinxerit.

28. O quantos miseros aliena fecerunt bona ? Quid, inquit (*Jerem. ii, 18*), tibi ut bibas aquam Geon ? Quid inquam, tibi, ut biberes calicem feneratoris ? Multi, inquit, mutuati ad tempus, et necessitatibus consuluerunt suis, et pecuniam redderunt. Et quanti se propter fenus strangulaverunt ! Illos consideras. hos non enumeras : reminisceris evasisse aliquos. non reminisceris oppetisse : nummos redditos imputas, laqueos appetitos non computas, quos deformitati tam dedecorosæ conventionis plerique verecundiores ad contumeliam, fragilliores ad injuriam, expelito interitu prætulere, opprobrium vitæ amplius quam mortis supplicium pertimescentes.

CAPUT VIII.

Liberos pro paternis debitis. per summam indignitatem sub hasta venire : sed huic malo subvenire posse neminem, cum expleri nequeat feneratoris

Aptius mss., *ut prætexatur*, etc. Consequenter autem Rom. edit., *dispendiis oneraverit emptorem* ; haud male, si vel unus mss. illi accederet.

avaritia, quam in rem Scripturæ locus explicatur, simulque ostenditur materiam prævaricationis esse fenerationem.

29. Vidi ego miserabile spectaculum, libros pro paterno debito in auctionem deduci, et teneri calamitatis hæredes, qui non essent participes successione; et hoc tam immane flagitium non erubescere creditorem. Instet, urget, addicit. Mea, inquit, nutriti pecunia, pro alimonia servitium recognoscant pro sumptu licitationem subeant. Agitetur hasta de pretiis singulorum. Non immerito hasta agitur, ubi caput quæritur: non immerito ad auctionem pervenitur, ubi sors poscitur. Hæc est feneratoris inhumanitas, hæc debitoris stultitia, ut filiis quibus non relinquit pecuniam, libertatem auferat, pro testamento chirographum dimittat, pro emolumento hæreditatis syngrapham obligationis. Quid sibi vult paterni in liberos scriptura maledicti, ubi nulla est impii offensa peccati? An potest durius aliquod esse maledictum, graviusque servitium (27)? Et illa sæpe post mortem habet defunctus compendia, quod non spectat miserias filiorum.

30. Vendit plerumque et pater liberos auctoritate generationis, sed non voce pietatis: ad auctionem pudibundo vultu (28) miseros trahit dicens: Solvite, filii, gulæ meæ sumptum, solvite paternæ mensæ pretium: vomite quod non devorastis, reddite quod non accepistis; hoc meliores, quod vestro pretio redimitis patrem, vestra servitute paternam emitis libertatem.

31. Esto ut aliquis qui subvenire possit, accedat. Quis tantam expleat Charybdin? quis rationes feneratoris agnoscat? quis avaritiam satiet? quæ non iste pretia exaggeret, cum viderit redemptores? Non enim suo magis lucro quam alieno detrimento pascitur. Vera profecto, vera est, utpote Dei, divina sententia, qui cum iratus esset propter impietatem populi Judæorum, quod post deos abiret alienos: « Cui, inquit, vendidi vos feneratori (Isa. L. 1)? » Venditur enim qui obligatus feneratori fuerit, et venditur non uno pretio, sed quotidiano: venditur non cum definitione, sed cum accessione diuturna. Nova usurarum auctio per menses singulos, nova sub quotidiana licitatione venditio. Qui plus obtulerit, trahit semper, venalis addicitur, nunquam quasi venditus æstimatur. Magna igitur vis cœlestis sententiæ. Non satis judicavit Dominus dicere: « Cui vendidi vos, » sed addidit *feneratori*? Offensus nihil potuit gravius invenire, quo vindicaret in perfidos. Derelictus expostulat, cur ita fugerint salutis auctorem,

(27) Rom. edit, sola, *graviusque quam servitus.*

(28) Omnes edit., *furibundo vultu*; omnesque mss., *pudibundo vultu.*

(29) Hic vet., edit. ac Rom. in eo tantum dissident, quod illæ, ommissa voce *eos*, sensum non nisi post vocem *relinquentes*, absolvunt. Mss. vero, in punctis figendis parum constantes, habent vocem *eos*, cum edit. Rom. Solus Colb. ita locum exhibet

A quasi feneratori eos (29) alicui dominus vendidisset digna pœna. Dominum relinquentes habent servi quod amplius quam carceris pœnas et vincula reformident: habent liberi quod paveant pro libertatis incuria.

601 32. Simul illud advertite, quod feneratio prævaricationis materia judicata sit; quod is facile recedat a domino, qui feneratori se potuerit obligare. Fenus enim radix mendacii, causa perfidiæ est: « Ego, inquit, vos non vendidi; sed peccatis vestris venditi estis (*Ibid.*). » Ergo qui se feneratori obligat, ipse se vendit; et, quod pejus est, vendit se non ære, sed culpa.

CAPUT IX.

B *Peccati feneratorem diabolum esse, qui Salvatori etiam divitias suas ostentavit, ei feneratorem haud absimilem, atque ibidem de centesima usuræ ac centesima ove, deque creditoris nomine quod sibi imponit verus exactor.*

33. Quis iste peccati est fenerator, nisi diabolus, a quo Eva mutuata peccatum obnoxie successionis, usuris defeneravit omne genus humanum (*Vid. S. August. lib. 1 Cont. Jul. Pelag. cap. 3*)? Denique quasi malus fenerator chirographum tenuit, quod postea Dominus suo cruore delevit. Etenim quod mortis erat scriptum apicibus, debuit morte dissolvi. Fenerator ergo diabolus. Denique ostendebat Salvatori divitias suas dicens: « Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me (*Matth. iv, 9*). » At vero Dominus æris solutor alieni, nihil ipsi debebat, qui poterat dicere: « Ecce venit hujus mundi princeps, et in me suum non invenit nihil (30) (*Joan. xiv, 30*). » Nihil debebat, sed solvebat pro omnibus, sicut ipse testatur dicens: « Quæ non rapui, tunc exsolvebam (*Psal. lxxviii, 5*). »

34. Quid distat malitia hujus principis mundi? Fenerator pecuniæ caput obligat, manum tenet (31) sorte ducit. O nomen triste de dulci! Dominus ovem centesimam liberavit; illa centesima salutis, hæc mortis est: et terra bona centuplum fructum reddit. Væ eis qui dicunt quod amarum est, dulce; et quod dulce, amarum! Quid amarius usura, quid dulcius gratia? Nonne hoc ipso sermone quo centesimam appellant, revocare deberent in memoriam redemptorem qui venit centesimam ovem salvare, non perdere?

D 35. Quis gravior exactor est? Et hoc triste nomen. Denique Dominus ait: « Populus meus, exactores vestri circumscribunt vos (*Isa. iii, 42*). » Et in Evangelio habes: « Dum vadis cum adversario tuo ad magistratum, da operam liberari ab illo; forte perducatur te ad judicem, et judex tradat te

forsan non male, quasi feneratori eos..... dominum relinquentis. Habent servi. etc.

(30) Omnes edit, ac mss. aliquot, *suum nihil invenit*. Antiquiores vero, *suum non invenit nihil*. Quam lectionem, Ambrosius explicat lib. *De fuga sæculi*, c. 4. num. 24.

(31) *Manum tenet*, id est syngrapham debitoris manu subscriptam.

exactori, et exactor mittat te in carcerem (*Luc. XII, A* 58). » Quis iste sit exactor agnosce, qui etiam novissimum quadrantem exigit, et idem se creditorem vocat, atque in hoc etiam nomine fraudem facit: ut qui veneni pocula melle illinit, et sub grato odore mors lateat, atque illita calicis ora vim fraudis abscondant. Creditor prætextitur quasi fidelis, et quasi incredulus, ad quem fidelis oppignorat.

602 CAPUT X.

Fœneratoris, ne debitoris cadaver ad sepulturam efferretur, prohibentis historia.

36. Quoties vidi a fœneratoribus teneri defunctos pro pignore, et negari tumulum, dum fœnus exposcitur? Quibus ego acquievi libenter, ut suum constringerent debitorem, ut electo eo, fidejussor evaderet; hæ sunt enim fœneratoris leges. Dixi itaque: Tenete reum vestrum, et ne vobis possit elabi, domum ducite, clandestine in cubilo vestro, carnificibus duriores; quoniam quem vos tenetis, carcer non suscipit, exactor absolvit: peccatorum reos post mortem carcer emittit, vos clauditis; legum severitate defunctus absolvitur, vobis tenetur. Certe hic sortem suam jam memoratur implere; non invideo tamen, pignus vestrum reservate. Nihil interest inter funus et fœnus, nihil inter mortem distat et sortem: personat, personat funebrem ululatum fœnoris usura. Nunc vere capite minutus (32) est quem convenitis; vehementioribus tamen nexibus alligate, ne vincula vestra non sentiat: durus et rigidus est debitor, et qui non jam noverit erubescere. Unum sane est quod non timere possitis, quia poscere non novit alimenta.

37. Jussi igitur levare corpus, et ad fœneratoris domum exsequiarum ordinem duci: sed etiam inde clausorum mugitu talia personabant (33). Ibi quoque funus esse crederes, ibi mortuos plangi putares: nec fallebat sententia, nisi quod plures constabat, illic esse morituros. Victus religionis consuetudine fœnerator (nam alibi suscipi pignora etiam ista dicuntur) rogat ut ad tumuli locum reliquiae deferantur: tunc tantum vidi humanos fœneratores gravari me: tamen ego eorum humanitatem memorabam prospicere, ne postea se quererentur fraudatos esse, donec feretro colla subjecti, ipsi defunctum ad sepulcra deducerent, graviori mœnore defluentes pecuniæ suæ funus.

(32) *Capite minutus*, hoc est, nobilitatis dejectus gradu, atque in plebeiorum omnium ordinem reductus.

(33) Rom. edit., *clausorum mugitus ad alta personabant*. At nobiscum vet. edit et mss. consentiunt, nisi quod illæ scriptoris vitio pro, *clausorum* habent, *plausorum*. Porro post voces, *talia personabant*, videtur subintelligendum, *qualia in exsequiis personant*.

(34) Omnes edit., *usuræ victoria*; mss. fere ad unum *usuræ victoriæ*.

(35) Edit. Rom., *Sed et hos... damnat*. Vet. edit. et cod. Vat. et Vict. *damnans*. Thuan., Laud. et Dion.. *Sed et inter hos... damnans*. Colb. solus præluxit, ut scribarum lapsum agnosceremus,

CAPUT XI.

Usura etiam ab aleatoribus exigitur, quorum in lusu varia fortuna est, sed lucrum cedit fœneratori. Hujus in illos quanta tyrannis, et quæ leges aleatorum. Postremo barbarorum quorundam furor in aleam describitur.

38. Aliud non minoris acerbitatis accipite. Observant isti aleatorum conventiula, et perdentis ærumnam commoditatem suam judicant; spondent pro singulis. Varios primo sors ludit eventus, ad diversos sæpe transfertur victoria, stipendiaque ejus vicissim atque ærumna mutantur: omnes vincuntur et vincunt, fœnerator solus acquirit: penes alios inane nomen quod vicerint, penes fœneratorem solum fructus est, non annuus, sed momentarius: illi soli faciunt lucrum in omnium detrimento, illis solis est usura victoriæ (34). Videas reliquos subito egentes, repente divites, deinde nudos, singulis jactibus statum 603 mutant. Versatur enim eorum vita, ut tessera; volvitur census in tabula, fit ludus de periculo, et de ludo periculum: quot propositiones, tot proscriptiones. Clamor plaudentium, fletus despoliatorum, gemitus deplorantium. Sedet inter hos creditor ut tyrannus, damnans (35) unumquemque sorte capitali, agitast hastas, feralem instituit de singulorum exuviis auctionem: alios proscriptioni addicit, alios servituti: non tanti occisi sub tyrannis sunt. Vitæ igitur hanc aleam rectius dixerim, quam pecuniæ: sub momento fertur, quod valeat in æternum. Ebrietas judicat, et nullus appellat. Habet et alea suas leges, quas fori jura non solvant. Notatur, si credi potest infamia, qui putaverit renitendum, et infamium sententia gravius quam censura judicialis inurit opprobrium: quoniam qui apud judicem damnantur, apud illos gloriosi sunt: qui apud illos damnantur, apud judicem criminosi sunt. Nobile constituit Moyses seniorum judicium (*Exod. XVIII, 24-26*): hi tamen de levioribus judicabant verbum grave, hoc est de potioribus negotiis Moysi judicio reservare consueverant. Hic dicitur: Aleonum consilium judicavit, et plus eorum timetur potentia, quam leonum (36). Inter has feras vivis fœneratoratque versaris. His bestiis cibum eripis, his tetrior æstimaris, his crudelior plus timeris.

39. Ferunt Chunorum populos omnibus bellum inferre rationibus (37), fœneratoribus tamen esse subjectos, et cum sine legibus vivant, aleæ solius vocem sedet in aliis mss. in duas partes dividendum.

(36) *Cunctæ edit., quam dæmonum*. Cuncti mss. *quam leonum*. Optimo; fit enim allusio inter voces *aleonum* et *leonum*, quæ figura in hoc tractatu frequentissima est.

(37) Sic mss. Thuan., et alii: *cunctæ autem edit., omnibus bellum inferre nationibus*, Male. Qui enim omnibus nationibus bellum inferre hic dici possint ii populi, quorum Ambrosii tempore levem admodum cognitionem fuisse in confesso est? Legendum itaque... *rationibus*, hoc est, omnibus modis. Siquidem, Am Marcellino teste aliisque historicis, hujusce gentis mos erat pugnare partim circumequitando, partim excurrendo et opportune retro-

legibus obedire, in procinctu (38) ludere, tesseras simul et portare, et plures suis quam hostilibus jactibus interire (39): in victoria sua captivos fieri, et spolia suorum perpeti, quæ pati ab hoste non noverint: ideo nunquam belli studia deponere, quod victus aleæ ludo, cum totius prædæ munus amiserit, ludendi subsidia requirat bellandi periculo: frequenter autem tanto ardore rapi, ut cum ea quæ solo magni æstimant, victus arma tradiderit, ad unum aleæ jactum vitam suam potestati vel victoris vel fœneratoris addicat. Denique constituit quod quidam eorum et imperatori Romano cognitus in fide, pretium servitutis quam sibi tali sorte superatus intulerat, suppliciis imperatæ mortis exsolverit. Premit ergo fœnerator etiam colla Chunorum, et eos urget in ferrum, premit barbaros suæ terrore sævitæ.

604 CAPUT XII.

De fœneratorum exactione, et variis vocabulis quibus utuntur. Eorum pecunia comparatur cum echidna aliisque serpentibus; ubi cur usuras Græci τόξους dixerint, Explicatur.

40. Quid enim tetrius eo qui hodie fœnerat, et cras expetit? Et odibilis, inquit, homo hujusmodi (*Eccli. xx, 16*). Oblatio quidem blanda, sed immanis exactio. Verum ipsa oblationis humanitas facit et exactionis sævitiam: protulit pecuniam, hypothecas exigit (40), et in suis apothecis recondit. Una pecunia afœneratoribus datur, et quam multa a debitoribus exiguntur? Quanta sibi fecerunt vocabula? Nummus datur, fœnus appellatur: sors dicitur, caput vocatur: æs alienum scribitur, multorum hoc capitum immane prodigium numerosam exactionem efficit: syngrapham nuncupat, chirographum nominat, hypothecas flagitat, pignus usurpat, fiducias vocat, obligationem asserit, usuras prædicat, centesimas laudat.

41. Echidna quædam est fœneratoris pecunia, quæ tanta mala parturit. Echidna (41) tamen fecedendo. Sed maxime terga vertentes magna industria jaculis hostes confodiebant. Quod autem ad hanc tantam eorundem barbarorum in ludum insaniam, de illa apud auctores nihil omnino reperias et Ambrosius ipse id tantum fando sese audivisse significat. Neque etiam hic omitemus memoratos populos, qui in editis omnibus Hunni scribuntur, Chunos constanter legi in mss. Qui de illis plura cognoscere voluerit, adeat Am, Marcellinum, et in eumdem Valesii ac Lindenbergii notas: item Sozomenum, Jornandem et alios; videat etiam quæ in Admonitione in hunc librum diximus.

(38) *In procinctu*, hoc est ad ineundam pugnam armis instructi.

(39) Omnes edit. et mss. aliquot, *et plures suis quam hostilibus ictibus interire* Mss. duo., *hostilibus jactis interire*. Alii nobiscum melius, . . . *hostilibus jactibus interire*. Etenim hostilium telorum jactibus aleæ ac tesserarum jactus hic opponuntur.

(40) *Hypotheca* est, quidquid fœneratori oppignebatur, sive pignus sit quod ipsi tradatur asservandum, sive res immobilis quæ eidem per usurarium instrumentum obligetur. Nec multum diverse nomen, *fiducia*, de quo infra agitur, significat. Vide

curda pœnis viscera trahens, partu suo rumpitur. Et morte materna docet sobolem non esse degenerem in matrem. Igitur incipiunt esse serpentes, illam morsibus suis scindunt. Illuc ubi nascitur (42) venenum, primum probatur. Pecunia autem fœneratoris omnia mala sua concipit, parit, nutrit, atque ipsa magis in sobole sua crescit, tristi prole numerosior, non minus flexuosa quam serpens, atque in orbem tota se colligens, ut caput servet: reliquo flagellat corpore, illud solum producit ad vulnera: spiris ingentibus quos comprehenderit, ligat, solo capite interficit: salvo capite, etiamsi reliqua pars ejus dilapidata fuerit, reviviscit.

42. Diversa quoque serpentibus sunt conveniendi et parturiendi tempora: pecunia fœnebris a die initæ conventionis crescentibus serpit usuris, quæ parturire non novit; quia dolores magis ipsa in altos transfundit. Ibi dolores ut parturientis; unde etiam τόξους Græci appellaverunt usuras, eo quod dolores partus animæ debitoris excitare videantur. Veniunt Kalendæ, parit sors centesimam: veniunt menses singuli, generantur usuræ, malorum parentum mala proles. Hæc est generatio viperarum. Crevit centesima, petitur nec solvitur, applicatur ad sortem. Fit maledictum 605 propheticum (*Psal. lvi, 12*), dolus in dolo, usura improbi seminis fetura deterior. Itaque non jam centesima incipit esse, sed summa, hoc est, non fœnoris centesima, sed fœnus centesimæ.

CAPUT XIII.

Usuræ etymologiam prosequens ostendit illam leporibus ipsis ac plantis quibuslibet secundiorem esse, fœneratorisque aviditate omnem aliam superari; dein ad institutam usuræ cum animalibus ac plantis comparisonem redit.

43. Usuram quoque ab usu arbitror dictam, quod ut vestes usu, ita usuris patrimonia scindantur. Lugubre ceræ prima littera sonat. Parturit vox doloris est (43): quid tibi potest esse boni, quod a

Gothofred. in lib. iii *Cod. Theod.*, tit. de Commiss. i. scind., pag. 252 et seq.

(41) *Echidna*, vel ut mss. *echinna*, vipera femina; de cujus partu consule Arist. lib. v *Hist. anim.*, cap. ult.; Plin. lib. X *Hist. natur.*, cap. 92 et alios, Hic autem Ambrosii locus totus e Basil. expressus est.

(42) Rom. edit., *rumpitur, et sobolem parit non sui digenerem. Matrem enim illa morsibus suis scindit. Illic ergo ubi nascitur, etc.* Vet. autem, et quædam Paris. cum mss. in nostram lectionem conspirant, nisi quod in vet. edit. ac mss. Torn. et Vict. desunt ista verba: *Igitur primum incipiunt esse serpentes.*

(43) Edit. ant. cum mss. nonnullis, *lugubre cætera prima littera sonat, parturit vox doloris est.* Eras. et Gill. posito asterisco ad vocem *cætera*, notarunt in margine, *forte Græca primum*, Gill. addit, *vel ceræ*. Cum vero istæc minus placuissent iis qui Rom. edit. præfuerunt, ipsi Marte proprio locum emendare conati sunt in hunc modum: *τόξος Græce lugubre sonat: partus enim qui vox doloris est, significat.* Sed præterquam quod jam in fine capituli superioris dictum fuit de voce τόξος, mss. omnes huic emendationi reclamant. Ex his codex Th. ante mille annos scriptus nostram lectionem distincte præfert. Accedunt alii aliquot, ac Gill. in

dolore incipit et ab obligatione? Lepores ferunt (44) generare simul et educare, et continuo parturire: istis quoque anaglyphariis usurarum generatur (45) et supergeneratur usura, enutritur ac nascitur, et nata jam parturit. Radices quoque arborum primo plantantur ut prendant; cum prinderint, tunc virescere incipiunt, postea pullulare: at vero pecunia fœnebris vix plantata jum pullulat. Semina tempore erumpunt, animalia tempore pariunt: « Tempus enim pariendi, et tempus moriendi; tempus plantandi, et tempus evellendi plantatum; tempus occidendi, et tempus sanandi (Eccle. III, 2 3). » Et infra: « Tempus acquirendi, et tempus reddendi: tempus custodiendi, et tempus expellendi (Ibid. 6), » ut Ecclesiastes ait: pecunia fœnebris hodie seminatur, cras fructificat: semper parit, et nunquam interit: semper plantatur, vix evellitur. Vult semper fœnerator acquirere, nunquam perdere: nunquam custodire pecuniam suam, semper expellere (46); nunquam sanare semper occidere.

44. Et quia bonus ad omnia magister Ecclesiastes liber est Salomonis, paulisper ipsi inhæreamus (47): « Non satiabitur oculus, inquit, videndo, et non satiabitur auris auditu (Eccle. I, 8). » nec fœnerator cupletur accipiendo, nec affectus ejus quotidiano numerandi æris satiatur auditu. Et iterum: « Omne quod fuit, ipsum est quod erit (Ibid. 9): » Crescit semper pecunia, otium nescit avaritia, nescit usura ferias. « Omnes, inquit, torrentes vadunt in mare, et mare non adimpletur (Ibid. 7). » Mare istud fœnerator est; omnium ~~606~~ patrimonia tanquam fluctus absorbet, et ipse nescit expleri. Mari tamen plerique utuntur ad quæstum, fœnereatore nemo

marginè; at in mss, quibusdam ignorantia scriptorum aliquid vitii obrepsit, v. g., in Laud. pro *lugubre ceræ*, legitur uno verbo *lugubrescere*, quod quidem aperte mendosum est. Porro ut corruptionis causa obscuritas amoveatur, observa hic agi de vocabulo *usura*, cujus prima littera *u* eundem olim sonum habebat quem Græca diphtongus *ou*, quo etiamnum ab Italis, Germanis aliisque populis pronuntiatur. Is autem sonus cum noctuæ vocem imitetur, dicitur lugubris seu feralis; unde est istud in Ausonii Tecnopægnio:

Cecropiis ignota sonis ferale sonans....

Videsis J. Lipsii lib. de recta Pronunt. Lat. linguæ ubi agitur de hac littera. Quod vero ad vocem *ceræ*, idem ea valet hoc loco, ac si scriberetur *cerati codicis*, aut *tabellarum*, quo sensu passim apud probatos auctores invenitur. Itaque locus ex salebroso planus fiet, si eum hoc modo interpreteris: Prima littera tabellarum in quarum ceris usura vox inscribitur lugubre sonat. Quo forte sensu cap. 10 num. 35, dictum est: *Personat, personat funebrem ululatum fœnoris usura.*

(44) Quod hic de leporibus ex Basilii hom. 2. in Psal. XIV, uti alia permulta transtulit Ambrosius noster, id præcipue cuniculis convenit, unde natum est adagium: Sæpius pariunt, quam cuniculi.

(45) Rom. edit., *Istis quoque locoglyphis generatur*, etc., ubi procul dubio respexit ad illud Basilii, καὶ τοῖς τοκογλύφοις τὰ χρήματα ὁμοῦ

ulitur nisi ad dispendium: illic multorum commodum est, hic universorum naufragium.

45. Multa sunt animantia quæ cito generare incipiunt, sed cito etiam generare desistunt: sors cito generat, et nunquam desinit, imo cum exordium crescendi acceperit, in infinitum extendit augmentum. Omne deinde quod crescit, cum ad naturæ suæ formam atque mensuram magnitudinemque pervenerit, vacat incremento; sed fœneratorum pecunia tempore semper augetur, et ultra formam maternæ sortis excedens modum non tenet. Pleraque etiam animantium cum cœperint ea quæ ex his orta sunt, generare, tanquam effetis viribus usum generationis amittunt: sors autem fœnoris cum fuerit crescentibus exæquata centesimis, et vetustatem sui renovat, et partus solitos adjunctione multiplicat.

CAPUT XIV.

Usuram prohiberi lege divina, unde et sumptum est illud. Catonis, fœnerare est hominem occidere. Vestimentum pignori acceptum ante noctem reddendum esse; ac fœnoris nomine intelligendum quicquid præter sortem exigitur; post quæ sequitur extorsionum divitibus familiarium reprehensio.

46. Non novum nec perfunctorium hoc malum est, quod veteris atque divinæ præscripto legis inhibetur. Populus qui despoliaverat Ægyptum, qui pede transierat mare, monetur a fœnoris pecunia cavere naufragia. Et cum de aliis peccatis semel aut multum (48) iterata admonitione præscripserit, de fœnore sæpius intimavit. Habes in Exodo: « Quod si pecuniam fœneraveris pupilio, orphano, pauperi, apud te non suffocabis eum, non impones illi usuram (Exod. XXII, 25). » Ostendit quid sit suffocare, id est, usuram imponere; strangulat enim, et quod pejus est, animam laqueus credito-

δανειζεται καὶ γενναται, καὶ ὑποφύεται. Sed nihil est causæ cur mss. atque edit. omnium lectionem abdicemus, cum voce *anaglyphariis* idem aptissimo significetur; utraque enim vox sit ἀπὸ τοῦ γλύφειν, id est, sculpec, seu fodere, unde anaglypharii dici possunt qui debitorum nomina iterum aut sæpius in tabellis suis stylo insculpunt.

(46) Edit. ant. cum Torn. cod., *pecuniam suam semper explere*. Rom. *fundere*. Magis commode alii scripti cod. ut in textu. Hic enim Ambr. respexit ad illud Ecclesiastis, *tempus expellendi* et hoc significatum voluit fœneratori nihil tam cordi esse, quam ut pecuniam suam foras expellat, eam fœnori collocando, ne domi otiosa remaneat.

(47) Qui secus senserint, eum librum vel Ezechiae vel Isaiae, vel Zerobabeli attribuentes, vide apud P. Van. Huetium in *Demonstratione evangelica*, prop. 4 de lib. ecclesiastis, pag. 192, ubi eorum rationes diluuntur, ac Salomoni asseritur idem hic liber; cujus etiam dignitas confutatis adversariorum argumentis ibidem vindicatur.

(48) Latinius legendum putat, *semel ut multum*. Sed cum edit. omnibus omnes omnino mss. hoc loco consentiant. Nec sane adeo inepta est recepta lectio, ut non scite explicari possit in hunc modum sive semel tantum, sive multoties cætera vitia lex prohibuerit, sæpius tamen usura quam illis interdixit.

ris : quo sermone et prædonis violentiam, et deformis nodum mortis expressit. « Quod si pignus acceperis vestimentum propinqui tui, ante solis occasum restitues illud : est enim hoc coopertorium ejus tantum, **607** hoc vestimentum turpitudinis ejus in quo dormiet. Quod si itaque proclamaverit ad me, exaudiam eum (*Ibid.* 26, 27). » Audistis, fœneratores, quid Lex dicat, de qua dixit Dominus : « Non veni Legem solvere, sed adimplere (*Matth.* v, 17) ? » Quam Dominus non solvit, vos solvitis ? Usuram, inquit, petere, suffocare est. Hoc quoque foris sero est dictum a quibusdam eorum prudentibus : Quid est fœnerare ? Hominem, inquit (Cicero, lib. II *Offic.*, in fine), occidere. Sed utique non Cato prior quam Moyses, qui Legem accepit. Multo ille posterior.

47. « Si pignus acceperis vestimentum propinqui tui, ante solis occasum restitues illud, ne nudati appareat turpido (*Eccl.* xxii, 26 et 27). » Vos vero exultis atque nudatis, et non redditis, Videte ne sol occidat super avaritiam vestram, ne sol justitiæ vobis occidat, qua justitiam non tenetis, aut sol iniquitatis super flagitia vestra condatur. Dies quoque perit invito, nox irruit sicut Judæ, qui cum diabolus se misisset in cor ejus, surrexit ad proditionem, et facta est nox ; sol enim justitiæ occiderat ei, et recubuerat super eum. Qui in cor ejus intravit, fecit illi tenebras, ut lucis non videret auctorem. Ibi miser periit in illo convivio in quo alii salvantur. Reddite igitur vestimentum debitori, in quo dormiat et quietus sit. « Si nolueritis reddere, exaudiam, inquit, cum : quia misericors sum (*Ibid.* 27). » Si vos non exauditis, ego exaudiam, ego miserebor, ego non despiciam inopis precem.

48. In Deuteronomio quoque scriptum est : « Non exiges a fratre tuo usuram pecuniæ, et usuram escarum, et usuram omnium rerum quascunque fœneraveris fratri tuo. Si alienigenæ credideris, usuram exiges ab eo : a fratre autem tuo non exiges (*Deut.* xxiii, 19, 20). » Vides quantum pondus in verbis sit. « Noli, inquit, exigere usuram a fratre tuo, » hoc est, cum quo habere debes omnia communia, ab eo tu usuram exigis ? Frater tuus consors naturæ et cohæres gratiæ, noli ab eo exigere amplius, a quo durum est repetere quod dederis, nisi cum habuerit unde solvat.

49. Et quia plerique refugientes præcepta Legis (14, quæst. 3. c. *Plerique*), cum dederint pecuniam negotiatoribus, non in pecunia usuras exigunt, sed de mercibus eorum tanquam usurarum emolumenta percipiunt : ideo audiant quid Lex

(49) Omnes edit. ac mss. duo, *velut mutuum suscipis*. Melius alii, *velut munus suscipis*. Et hinc intelligas jam tum excogitatam fuisse hominum avaritia distinctionem illam, qua aliquid accipere præter sortem per modum usuræ illicitum dicunt, non vero si per modum muneris accipiatur.

(50) *Absynthiatum*, aut ut alibi scribitur, *absynthiacum*, vinum est absyntho conditum : Picenum

A dicat : « Neque usuram, inquit, escarum accipies, neque omnium rerum quascunque fœneraveris fratri tuo. » Fraus enim ista et circumscriptio Legis est, non custodia. Et putas te pie facere, quia a negotiatore velut munus suscipis (49) ? Inde fraudem ille facit in mercium pretio, unde tibi solvit usuram. Fraudis illius tu auctor, tu particeps, tibi proficit quidquid ille fraudaverit. Et esca usura est, et vestis usura est : et quodcunque sorti accedit, usura est : quod velis ei nomen imponas, usura est : Si licitum est, cur vocabulum refugis, cur velamen obtexis ? Si illicitum est, cur incrementum requiris ?

50. Quod pejus est, hoc vitium plurimorum est, et maxime divitum, quibus hoc nomine struantur cellaria, Si quis instaurandam convivium putat, ad negotiatorem mittit, ut absynthiati (50) **608** cupellam sibi gratis deferat : ad cauponem dirigit, ut Picenum vinum, aut Tyriacum requirat : ad lanium, ut vulvam sibi procuret : ad alium, ut poma sibi adornet. Itaque humanitatem judicant quæ alieno periculo constant, Tu bibis, et alius diffluit lacrymis : tu epularis, et alios cibo tuo strangulas : tu symphonia delectaris et alius miserabili deplorat ululatu : tu poma degustas, et alius spinam vorat. Numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus ? Spina est, spina centesima est, tribulus est tenuis, male urit. Quomodo ergo potes fructum habere de spinis ? Si iste fructus de spinis non nascitur, ille nascetur æternus. De ærumnis ditaris, de lacrymis lucrum quæris, de fame aliena pascaris, de exuviis despoliatorum hominum cudis argentum : et judicas te divitem, qui stipem poscis a paupere ? Sed audi quid dicat Salvator : « Væ vobis divitibus, qui habetis consolationem vestram (*Luc.* vi, 24) ! »

CAPUT XV.

Alienigenam a quo usuras licet exigere, solum esse eum, quem licet occidere, fratrem vero ejusdem vel fidei vel juris consortem ; quamlibet usuram proscribi, et de benedictionibus ejus qui ab illa abstinerit, cum exhortatione ad misericordiam et veritatem.

51. Sed forte dices quia scriptum est : « Alienigenæ fœnerabis (*Deut.* xxiii, 20) ; » et non consideras quid Evangelium dicat, quod est plenius. Sed hoc interim sequestremus, Legis ipsius verba considera : « Fratri tuo, inquit, non fœnerabis ad usuram, sed alienigenam exiges (*Ibid.* 19, 20). » Quis erat tunc alienigena, nisi Amalech, nisi Amorrhæus, nisi hostes ? Ibi, inquit, usuram exiges. Cui merito nocere desideras, cui jure inferuntur arma, huic legitime indicantur usuræ. Quem bello

autem, et Tyriacum ita dicuntur a locis in quibus nascuntur. Est enim Picenum regio quædam Italiæ, Tyrus vero urbs in Asia. Quod autem provocet, *vulvam*, Latinius legendum conjicit *hyllam*, quæ vox in ant. edit. legebatur frustra est, cum omnes edit. præferant, *vulvam*, et ea, ut jam dictum est, ab aucupibus deliciarum quæsita sit.

non potes facile vincere, de hoc cito potes centesima vindicare te. Ab hoc usuram exige, quem non sit crimen occidere. Sine ferro dimicat qui usuram flagitat : sine gladio se de hoste ulciscitur, qui fuerit usurarius exactor inimici. Ergo ubi jus belli, ibi etiam jus usuræ. Frater autem tuus omnis, fidei, primum, deinde Romani juris est populus : « Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te (*Psal.* xxi. 23). »

52. Denique etiam in Levitico præscribit lex usuram a fratre non esse poscendam. Sic enim habes : « Et vivet frater tuus tecum, pecuniam tuam non dabis illi in usuram, et in amplius recipiendum non dabis illi escas tuas (*Levit.* xxv, 36). » Generaliter hæc sententia Dei omne sortis exclusit augmentum. Unde et David et benedictum æstimavit, et dignum habitatione cœlesti, qui pecuniam non dedit in usuram (*Psal.* xiv, 5). Si ergo qui non dedit, benedictus ; sine dubio maledictus, qui ad usuram dedit. Cur ergo maledictionem potius elipis, quam benedictionem ? Potestis benedicti esse, si velitis, potestis justi esse. Homo enim justus secundum Ezechiel (*Ezech.* xviii, 7, 8), qui pignus debitori reddet, et pecuniam suam in usuram non dabit, et superabundantiam non accipiet, 609 et ab injustitia avertet manum suam : Justus est iste, inquit, vita vivet, dicit Dominus (*Ibid.* 9). » Qui autem pignus non reddidit, et in simulacra apposuit oculos suos, iniquitatem fecit, cum usura dedit, et superabundantiam accepit, hic vita non vivet. Omnes iniquitates istas fecit, morte morietur : sanguis ejus super ipsum erit. Vide

quomodo fœneratorem cum idololatra copulavit, quasi crimen æquaret. Elige ergo quod dulce est.

53. Cur semper tristes, cur semper amarissimi, cur semper solliciti ? Procedat aliquando a vobis misericordia, procedat veritas : obligetur mendacium, fraus odio sit. Docuistis perjurium : fœneratorium sacramentum dicitur, ubi paratur perjurium. Parastis frequenter (51) cum reddita fuerit pecunia, quod syngrapha non appareat : pejeratis postea quod non receperitis pecuniam. Nolite ergo semper miseri esse, semper avari, semper mæsti. Leones sunt, et feritatem suam mutant : « De manducante, inquit, exivit esca, et de forti et tristi exivit dulce (*Judic.* xiv, 14) ; » Græcus, « et tristi » habet ; sic invenimus. Tamen de forti hoc intelligitur ; quia leo fortis est feritate : et qui ferus, tristis. Et de vobis qui pecuniam et avaritiam devoratis, exeat misericordia ; hæc enim esca est egenorum : et de tristi exeat dulce, ut dimittatis ei qui non habet unde dissolvat. Qui trahitis peccata ut fune longo et jugi loro vitulæ ? Quod fit utique, cum fœnus producitis. Tenetis pauperem debito-

(51) Era., Gill. ac Rom., *ubi paratur perjurium, Perjurastis frequenter* ; Codex Vict. . *ubi perjurator. Perjurium parastis frequenter*, Alii, atque Am. edit. nobiscum, ubi subintelligenda vox, *perjurium* post verbum, *parastis*.

rem, vel ibi sit aliqua gratia (52), ubi nulla spes commodi. Et hoc secundum avaritiam vestram loquor.

CAPUT XVI.

Ex evangelico præcepto fœnerandum his, a quibus nihil expectetur, imo etiam inimicis : uberrimum fœnus illius esse, qui Domino fœneraverit : nec diffidendum ipsius paupertati quæ veras largitur divitias.

54. Cæterum Dominus in Evangelio talibus magis existimat fœnerandum, a quibus redhibitio non speretur. Sic enim ait : « Et si mutuam dederitis a quibus speralis recipere, quæ vobis est gratia ? Nam peccatores peccatoribus fœnerant, ut recipiant ; verumtamen amate inimicos vestros, et benefacite eis, et mutuam date nihil sperantes, et erit merces vestra multa in cœlo, et eritis filii Altissimi, quia ipse benignus super ingratos et malos. Estote misericordes, sicut et Pater vester misericors est (*Luc.* , vi, 34-36). » Advertitis quod nomen a Domino fœnerator acceperit, quod nomen etiam qui fœnori vestro fuerit obligatus. « Peccatores, inquit, peccatoribus fœnerant, ut recipiant : » uterque peccator, et fœnerator, et debitor. Vos autem, inquit, amate inimicos vestros. Non discutiatis quid mereantur inimici, sed quid vos facere oporteat. Date mutuam iis a quibus non speratis vos, quod datum fuerit, recepturos. Nullum hic damnum est, sed compendium. Minimum datis, multum recipietis : in terra datis, et id vobis solvetur in cœlo : fœnus amittitis, mercedem magnam habebitis : fœneratores 610 esse desinitis, filii eritis Altissimi : eritis misericordes qui vos Patris æterni probetis hæredes.

55. Sed fœneratorum vos delectat et usurarum vocabulum. Id quoque non invideo. Docebo quomodo boni fœneratores esse possitis, quomodo bonas quæretis usuras. Dicit Salomon : « Fœnerat Domino qui miseretur pauperi : secundum datum autem ejus retribuet ei (*Prov.* xix, 17). » Ecce bonum fœnus de malo factum est : ecce irreprehensibilis fœnerator : ecce usura laudabilis. Nolite ergo jam invidentem me vestris commodis æstimare. Putatis quod hominem subtraham vobis debitorem ? Deum provideo, Christum subrogo, illum demonstro qui vos fraudare non possit. Fœnerate ergo Domino pecuniam vestram in manu pauperis. Ille astringitur et tenetur : ille scribit quidquid egenus acceperit : Evangelium ejus cautio est : ille promittit pro omnibus indigentibus, ille dicit fidem ; quid dubitatis dare ? Si quis vobis dives hujus sæculi offeratur, qui fide promittat sua pro aliquo debitore, statim numeratis pecuniam : pauper est vobis Dominus cœli, et conditor

(52) Edit. omnes, et duo mss., *velut ibi sit aliqua gratia*. Alii probatoris notæ, *vel ibi sit*, etc. Ubi *vel* idem sonat ac *saltem*, quo sensu ab auctoribus non raro usurpatur.

mundi hujus ; et adhuc deliberatis quem ditio-
rem quærat fidejussorem.

56. Sed allegatis, quia pauper est factus, cum dives esset. Vidistis ergo quia fides ejus dives est, fides ejus idonea est : pauper est factus, cum pro nobis solveret, et adhuc paupertas ipsa non decipit ; enim divites fecit, quos pauperes putabatis. Dicit enim Apostolus : « Pauper factus est cum dives esset, ut in illius inopia vos ditaremini (II Cor. viii, 9). » Bona inopia, quæ largitur divitias. Nolite ergo vos paupertatem timere, ut sitis divites. Date otiosam pecuniam, et recipietis fructuosam gratiam, et pauperum subvenietis necessitatibus, et vobis custodiæ sollicitudo minuetur. Non peribit quod pauper acceperit : et vobis quod dederitis inopi, sine custode servabitur. Quod si incrementum usurarum quæritis, in Lege benedictio, in Evangelio cælestis est merces : quid suavius benedictione ; quid majus est cælo ? Si escarum desideratur usura, ea quoque præsto est, sicut legimus : « Is enim qui miseretur pauperis, ipse pascetur (Prov. xxii, 9). »

CAPUT XVII.

Occurritur objectioni, qua nonnulli negant generaliter prohibitum ne pignus retineatur, sed ad pauperum pignora legem restringunt.

37. Reddite ergo pignora quæ tenetis, quoniam fidejussorem idoneum reperistis. Sed obmurmurant adhuc dicentes, quia licet tenere pignora, et se Lege defendunt. Aiunt enim : Scriptum est in Deuteronomio : « Si fuerit tibi debitum a proximo tuo quodcumque, non introibis in domum ipsius pignerare pignus, sed foris stabis, et homo apud quem est debitum tuum, proferet tibi foris pignus. Si autem homo ille pauper fuerit, non dormies in pignore ipsius ; sed redditione reddes ei pignus ipsius ad occasum solis, et dormiet in vestimento suo, et benedicet te, et erit in te misericordia coram Domino Deo tuo (Deut. xxiv, 10-13). » Et alibi, inquit, scriptum est : « Non pignerabis molam, neque lapidem superiorum molæ ; quoniam hic pignerat (Ibid. 6). » Et alibi : « Non accipies pignus vestimenti viduæ (Ibid. 17). » Unde argumentatur quia specialia pignora sint interdicta non omnia, id est, pauperis et viduæ (53). Molam quoque et lapidem superiorem molæ prohibitum pignerari.

58. Sed cum per Ezechielem prophetam ipse Dominus dicat (Ezech. xviii, 7), justum esse qui pignus reddidit, iniustum qui tenuit : utique non speciale aliquod, sed generaliter omne pignus suadet esse reddendum ; cum dicat Job : « Con-

(53) Ita mss. omnes Gall. ac vet. edit., Rom. vero ex uno Vat., *Unde argumentatur pignora interdicta non omnia, sed specialiter pauperis et viduæ*, Aperta et minime coacta lectio, sed quæ potius verborum Ambrosii paraphrasim, quam ipsa Ambrosii verba representet.

(54) Edit. Am., Era. cum mss. duobus, *At ne parere erubescant modo*. Gill. et Rom., *At ne pari erubescant modo*. Demum mss. Vat. unus, et quinque Gall. ut in textu. Est autem hic *ne recrudescent*.

scriptionem quam habui adversus aliquem juramento conceptam, imponens coronam legebam, et si non sciens eam reddidi, nihil accipiens a debitore (Job. xxxi, 26, 27). » Cum Dominus nihil ab iis quibus mutuam dederimus, sperandum esse præcipiat (Luc. vi, 35), quod recipere debeamus, quomodo pignus secundum Legem putant esse retinendum ?

CAPUT XVIII.

Ut objicientibus nos divina lege ad fœnerandum incitari fiat satis, inquiritur quid justus, v. g. Petrus fœnori dare valeat ; ostenditurque suos illi sermones esse, quos fœneret.

59. At ne pari recrudescent modo (54), et dicant etiam se ad fœnerandum incitari Legis oraculo ; quia scriptum est : « Fœnerabis gentibus multis, tu autem non mutuaberis (Deut. xxviii, 12) ; » tempus est plenius et expressius disputare et docere quid fœnerandum, et quibus Legis statuta præscribant ; præcedit enim fœneris causa pignoris causam. « Mutuabitur, inquit, peccator, et non solvet : justus autem miseretur, et tribuet (Psal. xxxvi, 21). » Audis, debitor, quid debeas decinare : audis, creditor, quid debeas imitari. Et infra : « Juvenis fui, et senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem. Tota die miseretur et fœnerat (Ibid. 25). » Unde huic justo quod tota die fœneret ? Ergo dives justus est ; et quanto ditior unusquisque fuerit, tanto justior : qui habuerit unde fœneret, ipse erit justior. Sed difficile dives intrat in regnum cælorum.

60. Quid ergo fœneret, dic mihi, sancte David. Contra me protuli testimonium, nisi mihi subvenis. Petrus dicebat : « Argentum et aurum non habeo (Act. iii, 6). » numquid non erat justus ? Tu mihi ergo expone quid fœneret. Dixisti enim : « Beatus vir qui miseretur et commodat, disponet sermones suos in judicio (Psal. cxi, 5). » Inveni quid fœnerat justus. Petrus quoque me doccat et ipse quid fœneret, qui dixit inopi attendenti ad se et ad Joannem : « Argentum et aurum non habeo. » Nihil ergo dabis pauperi, apostole ? Das tamen, et plus das quam alii : das inopi, quod alii dare non possunt : das inopi, post quod egere non possit ; das inopi, quod etiam divites accipere concupiscunt ; das inopi, quod ii qui istud argentum et aurum habent, conferre non noverint, quia avaritia eos impedit : das inopi (55), qui eis divitibus facias ditio-
rem. Incicasti animum meum, concupisco hoc donum tuum. Dicito, rogo, 612 quid des. Noli me diu suspensum reddere, cupio petere, si cito solvas, Sed solvistis cito : non distulistis inopem, non despe-

idem ac ne iterum sese defendant, Scripturæ auctoritatem obtendentes : et hoc eo respicit, quod supra dicitur : *Sed murmurant adhuc, etc.*

(55) Mss. nonnulli ac omnes edit., *das inopi quod eum divitibus faciat, plures, facias ditio-rem*. Alii mss., *das inopi, quo* (antiquiores *qui*) *eis, etc.* In sexto autem casu est relativum *qui*, et subintelligitur ejus antecedens hoc modo, *Das inopi id munus qui, etc.*

xisti precem pauperis, non diutus eum desperare fecisti, non vacuus ad templum ascendisti, dicens: « Argentum et aurum non habeo. » Non illi soli plenis manibus ascendunt, qui argentum et aurum habent: ascendit et pauper non vacuus; ascendit et ille non vacuus, quia aurum et argentum non habet. Audiamus quid det iste pauper: « Sed quod habeo, inquit, do tibi. In nomine Jesu Nazareni surge et ambula (*Ibid.* 6). » O optanda paupertas; o ditior inopia! Claudicabat, cui divites dabant: unus pauper dedit et statim qui claudus erat, sanus est factus.

61. Habet ergo justus quod fœneret, habet et argentum quod fœneret, sermones suos fœnerat: hoc est justus argentum: eloquia enim Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septulo. Hoc fœnerat qui legem accipit, qui legem meditat, qui legem exercet: hoc fœneravit Petrus, hoc fœneravit Paulus, quibus dicitur ut ad viros nationum pergerent. Ad Cornelium centurionem Petro, cui dicitur: « Surge, vade nihil dubitans, quoniam ego misi illos: et surrexit et ivit (*Act.* x, 20, 21). » Et infra dicit: « Numquid aquam vetare possumus, ne baptizentur ii, qui Spiritum sanctum acceperunt (*Ibid.* 27)? » Jussitque eos baptizari. Hoc est: Fœnerabis gentibus, ut peccata dimittas, debita auferas: tu autem non mutuaberis. Mutuatur enim peccator, et non solvet peccata sua: quia peccator est. Paulo dicitur: Fœnerabis gentibus qui missus est ad gentes (*Act.* ix, 15), Joanni dicitur: Fœnerabitis gentibus: Jacobo et cæteris dicitur: Fœnerabitis gentibus; quibus dictum est: ite, baptizate gentes (*Matth.* C xxviii, 49). »

62. Dicitur populo patrum: « Si custodieris mandata Dei, benedictus eris, et fœnerabis gentibus verbum (56) (*Deut.* xxviii, 12). » Denique non de pecunia dici significant sequentia: « Princeps eris gentibus multis: tibi autem nemo dominabitur. Constituet te Dominus Deus tuus caput, et non in caudam, et eris tunc supra, et non subter, si exaudieris vocem Domini Dei tui (*Ibid.* 12, 13). » Et sequitur: « Si autem non audieris, maledictus tu in civitate, et maledictus in agro (*Ibid.* 15, 16). » Et infra: « Maledicta progenies ventris tui (*Ibid.* 18). » Non pecunia utique benedictum facit, sed cognitio Dei, prædicatio verbi: si gratiam Domini fœneremus, si indigentibus eloquia Domini conferamus, si observemus mandata cœlestia. Et e contra maledictum non facit, si desit pecunia quæ fœneretur: sed si desit studium, si desit observatio cœlestium statutorum, maledictus eris.

613 CAPUT XIX.

Judæos primo gentibus fœnerasse, postmodum gentes in Christum credentes vicem illis reddidisse, quod pecuniam suam amisissent; ejusdem pecuniæ laus.

(56) Vet. edit. cum mss. Torn. et Vict., *Dicitur Paulo: Si Patrum custodieris mandata, benedictus eris, et fœnerabis gentibus verbum.* Rom. e cod.

atque ad illam fœnerandum exhortatio: et quo pacto in ea re Israelitis antepositæ fuerint nationes.

63. Denique mysterium Ecclesiæ evidenter exprimitur. Primum enim dixit ad discipulum Legis: « Si audieris Legem, et custodieris, fœnerabis gentibus (*Deut.* xviii 12); » quod factum est a patribus nostris. Fœneravit Moyses gentibus, qui proselytos acquisivit, fœneravit Jesus Nave, fœneravit Gedeon, fœneravit Samuel, David, Salomon, Elias, Elisæus: et si quis volebat verbum cognoscere, pergebat ad eos: regina Austri venit audire sapientiam Salomonis.

64. Ubi cœpit populus Judæorum non custodire Legem, cœperunt advenæ, hoc est, ex populo nationum qui in Dominum Jesum crediderunt, interpretationem Scripturarum fœnerare illi vetusto populo. Fœneravit Timotheus patre Græco ortus verbum Judæis, cum sacerdotium recepisset; fœneramus hodieque sacerdotes in Ecclesia verbum Judæis, qui de Synagoga ad Ecclesiam transierunt; fœneramus et novam et vetustam pecuniam: etenim quam hebuerunt, jam non habent, oculos habent, et non vident, aures habent, et non audiunt: pecuniam habent, et non habent: quia usum ejus ignorant, pretium ejus nesciunt, figuram ejus et formam non cognoverunt. Nam si cognovissent, nunquam auctorem pecuniæ denegassent, dicentes: « Nolumus hunc regnare super nos (*Luc.* xix, 14). » Qui quidem rediens, accepto regno, jussit vocari servos suos quibus dedit pecuniam, et eos qui fœnerassent pecuniam, prædicavit: ei autem qui pecuniam tenuit otiosam domini sui respondit: « Sciebas quod ego homo austerus sum, tollo quod non posui, meto quod non seminavi: et quare non dedisti pecuniam meam ad mensam, et ego veniens cum usuris utique exegissem illam (*Ibid.* 22, 23)? »

65. Audistis quæ pecunia boni fœneratoris sit, quæ pecunia bonas acquirat usuras, quæ pecunia non infamet fœneratorem, non opprimat debitorem, quam pecuniam ærugo non possit obducere, non penetrare tinea, quæ pecunia non de terreno thesauro sit, sed de æterno, quæ pecunia divitem faciat accipientem, nec aliquid imminuat fœneranti. Hæc pecunia usuram habet: non centesimam ejus quod dederit portionem, sed centuplum fert fructum. Expande igitur sinum mentis, ut hujus pecuniæ numeratam tibi suscipias quantitatem: intende cordis obtutum, ut agnoscas pecuniæ hujus imaginem et inscriptionem: certe hanc pecuniam excute, tabulam supra mensam animæ tuæ quæ stabilis virtutibus sit, quadratam constitue, conde in thesauro pectoris tui, de quo doctus scriba depromit nova et vetera. Vides qualis hæc pecunia sit, 614 quemadmodum creditorem debitoremque invisam in se conjungat nomina. Qu;

Vat. cum quo Gall. omnes consentiunt, locum restituit: nisi quod ubi omnes mss. præferunt, *gentibus verbum*, illa reposuit, *gentibus multis*.

invehebar in fœneratores, jam provoço debitorem. A Hujus ergo fœneratores pecuniæ vos esse desidero, ut ad vos qui mutuam sumant, sponte festinent: per quam non nummum, sed regnum possitis acquirere: per quam non maledicta quærat, sed benedictionis gratiam.

66. Hanc pecuniam fœnerat populus nationum, qui scivit cernere, qui scivit excutere. Recusasti indiga fœnoris spiritalis (57), egere cœpisti. De te ergo a Dei Filio dictum est: « Mutuabitur peccator, et non solvet (Psal. xxxvi, 24). » Tibi dicitur: « Advena qui est in te, ascendet super te: tu autem descendes in imum (Deut. xxviii, 43). » Nescit enim summum, qui Christum ignorat: in inferno semper est, qui non ascendit ad Christum: in summo autem populus qui verbum recipit, hic habet fidei patrimonium omne. De hoc dicit Lex: « Hic tibi fœnerabit, tu autem non fœnerabis ei: hic tibi erit caput, tu autem eris cauda (Ibid. 44), » hoc est, ille erit primus, tu ultimus et abjectus. Auferam a Judæa caput et caudam, initium et finem: initium Christum, qui interrogatus quis esset, respondit: « Initium, qui et loquor vobis (Joan. vii, 25): » finem quoque Christum dicit: « ipse est enim finis legis ad justitiam omni credenti (Rom. x., 4). » Ergo qui non credit ad justitiam, nec initium, nec finem habet, sed ipse finis sui est.

CAPUT XX.

Præmisso pignoris, commendati, ac depositi discrimine, ostendit spirituale pignus esse, quod reddi lege jubeatur; corporeum tamen etiam reddi oportere: qui verbum Dei audierit debitorem esse, nec ab eo pignus tollendum. De evangelicis vestimentis, et de tunica quam omnes jubemur induere. Bonum amictum esse Dei verbum; esse pignus Dominicæ sortis, esse sapientiæ vestimentum; tandem esse verbum coangustandum.

67. Cognovimus fœnus legitimum, cognoscamus et pignus quod Lex reddi jubet ante solis occasum. Quid sit istud audi dicentem Apostolum: « Dedit Deus pignus Spiritum in cordibus nostris (II Cor. i, 22) » Tripliciter autem et pignus, et commendatum, et depositum dicitur. Pignus dicunt quod pro mutuo ære susceptum est: commendatum autem et depositum quod nos custodiæ (58) causa alicui commisimus. Unde ait Apostolus: « Scio cui credidi, et certus sum, quia potens est commendatum meum servare in illum diem (II Tim. i, 12). » Depositum quoque idem docuit quod es-

(57) Mss. aliquot. atque omnes edit., *Recusasti indicta fœnoris spiritalis*. Dion. secunda manu, et Thuan, prima, *Recusasti indiga*, etc., commodius; idem enim est ac si diceres, Synagoga seu Judæa recusavit pecuniam evangelicam, eo quod gens illa fœnus spirituale solvere nequaquam posset. Post pauca, Rom. edit. ista reseverat a *Dei Filio*, vel ut vet. edit., *Dei Filio*. Male; nihil enim sibi voluit Ambrosius, nisi Davidem in Christi persona locutum fuisse, quam dicendi formam alibi sæpius usurpavit.

(58) Ita Rom. edit. cui accedunt mss. Thuan. et

set, dicens: « Bonum depositum cusodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis (Ibid. 14). » Numquid Spiritus commendati auri argentique custos est, aut per Spiritum sanctum pecunia custoditur? Spirituale igitur pignus custoditur ab Spiritu, ne aves cœli veniant, et auferant illud de cordibus nostris.

69. Pelamus ergo, ut custodiat in nobis Christus hoc pignus quod ipse donavit, et depositum suum commendatumque conservet. Nihil enim accepit a nobis, sed ipse nobis credidit quod nostrum non erat. Et ideo detrimento honestatis afficitur, qui depositum violarit alienum. Si commandatum hominis nulla debemus fraude violare, quanto magis divinum et spirituale depositum bona fide servare nos congruit, ne existimationis et utilitatis gravia damna subeamus!

69. Hoc igitur pignus est quod lex prohibet pignerari, et violenter auferri. Sic enim habet Scriptura: « Si debitum tibi fuerit a proximo tuo quodcumque, non introibis in domum ipsius pignerare pignus; et homo apud quem est debitum tuum, proferet tibi foras pignus. Si autem homo ille pauper fuerit, non dormies in pignore ipsius, sed redditione reddes ei pignus ipsius ad occasum solis, et dormiet in vestimento suo, et benedicet te, et erit in te misericordia (Deut. xxiv, 1013.)

70. Dices itaque mihi: Ecce Lex auferri pignus prohibuit, non suscipi: pauperi autem jussit reddi, non omnibus. At de corporalibus quidem pignoribus sanctus etiam Esdras docuit nos, quod jam, fœneratores, adversus patrum vestrorum non possitis venire professionem. Nam cum juberentur qui fœneraverant et acceperant aliena pignora, ut restituerent ea, dixerunt: « Reddimus, et ab ipsis nihil quærimus (II Esdr. v, 12) » Boni patres, qui statuerunt pignora debitorum esse reddenda: boni etiam fœneratores qui responderunt quod et pignora redderent, ei pecuniam non requirerent, quam dedissent. Et sententia vos paternæ censionis his astringit, et professio creditorum.

71. Est autem et aliud pignus quod lex spiritalis prohibet auferri; et si datum fuerit, reddi jubet ante solis occasum: quod homo debitor reddit (59), et ipse protulit. Debitor est autem omnis qui audit verbum regni et non intelligit: venit malus, et rapit quod seminatum est in corde ipsius. Noli ergo introire in domum ejus, ut illud pignus

Colb. præter vocem *custodiæ*, pro qua mendose habent, *custodiat*. Vet. edit. et cod. Laud., *Custodiatur causa alicujus commissi*. Dion. vero solus, *quod nobis custodiat ille, qui commisimus*.

(59) Omnes edit. ac mss. aliquot, *quod homo debitum reddit*: melius alii, *debitor*; consequenter enim ponitur, *debitor est autem*, etc.; quod vero dicitur, *et ipse protulit*, idem est atque *non per vim eo privatus est*, referrique debet ad ea quæ leguntur supra: *proferet tibi foras pignus*, nec non ad ea quæ infra sequuntur: *Si sua stultitia amiserit*, etc.

accipias. Væ enim qui scandalizaverit unum de pusillis istis! Si sua stultitia amiserit pignus suum, tu non habebis delictum. Si autem pauper fuerit, redde pignus ante solis occasum; pignus autem vestimentum est. Si sibi dives videtur, ipse se decipit, si pignus tradiderit suum: si autem pauper qui non habeat divitias spiritus, redde illi vestimentum suum ante solis occasum.

72. Si de corporali ageretur pignore, utique magis per diem reddendum fuit, ne turpitudine nudi corporis diurno lumine proderetur: tenebræ enim nudum non produnt. Ac si hoc moveret quod non haberet pauper, quo dormiens tegi posset, utique aut stragulum aut amictum diceret esse reddendum. Nunc autem dicendo vestimentum, tunicam magis significat quo induimur atque vestimur. Redde ergo pauperi tunicam suam, ut dormiat in ea noctu.

73. Nonne tibi videtur illum pauperem significare, qui cum tunica una jubetur pergere, alteram non requirere, emissus a Christo ad Evangelium prædicandum (*Matth. x, 10*)? Ipse est enim pauper spiritu, qui dormire possit: nam satiatio divitiis, non est qui sinat eum dormire. Dormit enim pauper somnum resurrectionis, quem dives dormire non potest, **616** quia divitiis et voluptatibus suffocatur. Dormit Christi quietem, dicentis: « Ego dormivi et quievi, et surrexi, (*Psal. III, 6*). » Hæc est tunica illa desuper texta qua erat indutus Christus, quam scindere non potuerunt illi milites quos agnoscis. Nullus enim eorum vestimentum Christi sciendit, sed dividit; sicut scriptum est: « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem (*Psal. xxi, 9*). » Diviserunt sibi evangelistæ vestimenta ejus, et super vestem ejus, hoc est, super prædicationem Evangelii qua vestitur hodieque Dominus Jesus, miserunt sortem. Illam utique sortem, quæ cecidit super Matthiam, ut apostolorum duodecimus numero, excluso nomine proditoris, adjungeretur. Bene autem de evangelistis dictum est quia miserunt sortem; sors enim veluti divino pendet examine. Et ideo quia non potestate propria sunt locuti, neque omnes eadem omnia, sed plerique dixerunt diversa, quæ alius non dixerat: sancti Spiritus gratiam velut sortito illis ea tribuisse cognoscimus, quæ loquerentur singuli de operibus Domini Jesu, ut ejus gesta sibi describenda pro ejus nutu dividerent.

74. Est et illa tunica quam demonstrat Apostolus, dicens: « Induite Dominum Jesum (*Rom. xiii, 14*). » Hæc est tunica quæ inhonesta operit nostra, et in iis abundantiore honestatem circumdat in Christo. Induimus viscera misericordiæ in Christo, induimus crucis gloriam, quæ Judæis scandalum, Græcis sultitia videbatur. Illi erubescunt, qui eam erubescendam putant: nobis autem absit gloriari, nisi in cruce Domini Jesu. Hæc ignobilia nostra

A honorem abundantiore habent, quia per passionem Domini regnum nobis paratur æternum; quo enim quis plus peccaverit, eo plus diligit. Consepeliamur igitur Domino Jesu, ut participes resurrectionis ejus esse mereamur, exspoliamus veterem hominem cum actibus ejus, induamus novum, in quo est remissio peccatorum.

75. Bonus ergo amictus [atque vestitus, verbum Dei. Hoc vestitu filii Noe pudenda patris operuerunt, accipientes super humeros vestimentum, et retrorsum pergentes, ne viderent virilia patris, hoc est, corporea quæ habent pudorem quemdam generationis humanæ: et ideo qui videre voluit, angustioris animi dignam mercedem recepit, ut servus fieret: omnis enim qui facit peccatum, servus est peccati. Unde ille in terrenis remansit. Hoc pauperi nemo tollat vestimentum; aut si tulerit, sol non occidat super despoliatum: eum ante restituat, ne peccatum pauperis feneratori possit ascribi; et non solum suo, sed etiam alieno incipiat laborare peccato. Hoc pignus in hac sæculi nocte reddatur, hoc vestimento in his mundi tenebris induatur.

76. Hoc pignus illius Dominicæ sortis est, non illius contrariæ. Legimus enim duas sortes in Levitico, de quibus dictum est: « Unam Deo facies, alteram transmissori (*Levit. xvi, 18*). » Transmissor sortem suam ad fœneratores transmittit: servi Domini in sorte sunt Christi. In hac sorte constitutus Aaron, contrariæ sortis exclusit ærumnam, cum inter duas partes populi constitutus, mortem a defunctis serpere **617** in sortem vivorum sui corporis non permisit objectu. Hujus sortis bonum pignus est Verbi amictus. Hanc vobis tunicam nulli nenco auferat, debitores; hanc tunicam oppigneretis, si vultis nunquam turpitudinem sustinere, ut dormiatis inter clericos sicut Aaron, dormiatis inter duo Testamenta, ut dormiatis somnum resurrectionis, et vos reparare possitis. Hoc est vestimentum quod etiamsi oppigneraveris, recipiendum in Proverbiis sanctus Salomon suadet, dicens: « Aufer vestimentum tuum: præterit enim injuriosus (*Prov. xxvii, 13*). »

77. Sapientiæ vestimentum est ex illis indumentis quæ ex bysso et purpura sapientia sibi fecit: hoc est, indumentum fidei constat ex prædicatione cælestium, et Dominicæ sanguine passionis: bysso ætherea figurantur, purpuræ specie mysterium sacri sanguinis declaratur, quo regnum cæleste confertur. Denique vestimentum sapientiæ significari superiora indicant (60): præmisit enim dicens: « Sapiens esto, fili, ut lætetur cor tuum (*Prov. xxvii, 11*). » Et infra duos versus ait: « Imprudentes autem supervenientes damnum pendent (*Ibid. 12*). » Aufer vestimentum tuum. Aufer igitur, ne damnum excipias imprudentiæ; et ne exutum te proprio vestimento nequissimus ille con-

(60) Cod. Dion., pejora indicat; alii omnes, superiora indicat; edit..... indicant.

munis fenerator agnoscens, confusionem tui detegere conetur opprobrii, et persuadeat tibi, ut te foliis tegas, et nudum te esse conspiciens, in Dei verearis venire conspectum.

78. « Redde, inquit, proximo in tempore, coangusta verbum, et fideliter age cum illo, et omni tempore invenies quod tibi necessarium sit (*Eclli.* xxix, 2, 3). » Non amat multis innocentia se defendere. Susanna vocis assertionem non eguit: verbum coangustavit ad Dominum, et statim adipisci meruit castitatis propriæ testimonium. Plurima presbyteri loquebantur, qui laborabant verborum fuco obducere veritatem, sed non filia Juda. Tacuit apud homines, locuta est Deo. Erubescenda erat in plebe ipsa defensio muliebris: et dum pudor defenditur, impudentia prætendebatur. Coangustavit verbum, dicens ad Dominum: « Tu seis quia falsa dixerunt de me (*Dan.* xiii, 43). » Et Dominus spiritum Danielis pueri castitatis excitavit ultorem.

79. Coangusta ergo verbum, ut redhibitio creditori, non lingua respondeat. Sive mystice: Coangusta verbum hoc est, consumma. Verbum enim consummans et brevians faciet Dominus super terram, hoc est, ex multis ratiociniis abbreviata tibi summa conveniat. Deducito quod expensis diversis erogatum, ut salvum habeas quod supersit: quomodo Dominus de multis dispensationibus Judæorum, ex multo illo ratiocinio peccatorum consummavit tandem atque breviavit, ut reliquæ salvæ fierent per electionem gratiæ, et servarentur ad semen, per quos intermortuam spem Synagogæ resuscitaret.

618 CAPUT XXI.

Reprehenduntur ii qui cum solvendo non sint, mutuum sumunt, lidem quam abjecti, et quemamodum ad condictam diem non reddentes ex amicis inimicos faciunt; unde nulli mutuum sumendum concluditur. Quid per molam et lapidem supermolarem non obligandam intelligatur.

80. Quam deforme est, ut pro beneficio ei qui te adjuvit, rependas molestiam! Cum istam fraudaveris cui debes, postea in tempore necessitatis tuæ non invenies creditorem. Quam indignum, ut cum victum tuum sustentare non queas, cum adhuc nihil debeas, putes quod et victum tuum possis, et debitum sustinere! Ante cogita unde dissolvas, et sic mutuum sume. Fructus, inquit, agrorum capio. Sed qui non abundant usui, quomodo abundabunt contracti fœnoris incremento? Sed possessionem meam vendo. Et unde fructus, quibus utaris ad sumptum? Fœnus non pecunia sua solvitur, sed augetur: numerando coacervatur et crescit.

(61) Omnes edit. ac ms. aliquot, *non reddere verecundius*. Non male: attamen omnium antiquissimi legunt, *non reddere inverecundum*. Unus, *inverecundius*. Et hoc etiam non absurde explicari potest eo sensu; nam qui debet verecundia quadam afficitur, qui vero non reddit, inverecundus atque impudens est.

(62) Omnes omnino edit., *Expurgate vetus fer-*

A 81. Deinde non cogitas humilitatem et verecundiam postulantem? Donec accipias, oscularis manus fœneratoris superbi, humilias vocem tuam, ne clarior sonitus vocis tuæ aures ejus offendat, ne plures te audiant deprecantem. Paupertas non habet crimen, nulla indigentiae infamia est: sed debere verecundum est, non reddere inverecundum (61). Postulabis dilationem, cum cœperis conveniri in tempore præscriptæ solutionis: pro pecunia afferes tædia, causaberis de tempore, excusationes strues, et cum totum promiseris, ne in universum fraudare videaris, vix dimidium restitues. De amico inimicum facies, pro honore referes contumeliam, pro benedictione maledictum. Quam hæc opinionem lædant considera: quam a viro bono discrepent recognosce.

B 82. Ergo dum liber es a vinculis, ipse te revoca a jugo et onere servitutis. Dives es? Non sumas mutuum. Pauper es? Non sumas mutuum. Dives es? Nullam pateris petendi necessitatem. Pauper es? Considera solvendi difficultatem. Opulentia usuris minuitur, paupertas usuris non levatur. Nunquam enim malum malo corrigitur, nec vulnus curatur vulnere, sed exasperatur ulcere.

83. Hoc vide, ne dum pecuniam petis, molam tuam obliges, aut lapidem supermolarem. Mola est qua similago conficitur, qua molit similaginem una mulier quæ assumitur, et altare quæ relinquitur. Fortasse illa assumitur, quæ semper molit verbum Dei, ut habeat similaginem, et spiritalem, facit farinam, expurgat vetus fermentum, ut sit (62) nova conspersio, custodit molam suam, interpretatur Scripturas, servat sibi lapidem supermolarem: illa autem relinquitur quæ oppignerat molam suam. Cum aliquid emoluerit perfunctorie, oppignerat lapidem qui est super molam. Quis iste sit lapis, quæro. Legi: « Lapidem quem reprobaverunt 619 ædificantes, hic factus est in caput anguli (*Psal.* cxvii, 22). » Quare super molam? Quia ipse est qui molentes juvat: ipse est qui dicit: « Scrutimini Scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere (*Joan.* v, 3). »

D 84. Noli, fœnerator, hunc lapidem supermolarem oppignerare, ne cadas super illum. Omnis enim qui ceciderit super hunc lapidem, conquassabitur. super quem autem ceciderit, comminuet illum. Nec viduæ pignus suscipias. Grave et utrumque secundum litteram, ut usum instrumentumque vivendi egeno auferas, aut viduæ pignus detrahas: sed gravius, si animæ quæ verbi vidua est, verbum teneas, et ei sterilitatem viduitatis indicas (63).

mentum, ut sitis, etc. Mss. Thuan., Dion. et Colb., *Expurgat... ut sit, etc.* Docet enim orationis series hic non tam citari Scripturæ verba, quam accommodari.

(63) Edit. omnes, et quidam mss., *ut ei sterilitatem viduitatis inducas: alii melioris notæ, et ei... indicas, hoc est imperes.*

CAPUT XXII.

Quem fœneratorem imitari debeamus; et quomodo Ecclesiæ Deus plus dederit, cui et ipsa plus reddidit non exigenti; deque divina misericordiæ ac iudicii dispensatione.

85. Atque ut sciatis quod amanti hæc affectu suadeam, ut sciatis quod liceat et bene fœnerare, ostendam vobis quem fœneratorem debeatis imitari. « Duo, inquit, erant debitores uni fœneratori, unus debebat denarios quingentos, alius quinquaginta. Non habentibus illis unde redderent, donavit utrisque. Quis ergo eum plus diligit? Respondens Simon Pharisæus dixit: Æstimo quia is cui plus donavit (*Luc. vii, 41-43*). » Et laudata est sententia ejus, dicente Domino: « Recte judicasti. » Recte iudicavit Pharisæus, qui male cogitavit, putans quod ignoraret magis Dominus peccata mulieris, quam donaret. Sed laudatur ejus sententia, ut excusatio ei omnis adimatur.

86. Plus remissum est Ecclesiæ, quæ congregata est ex populo nationum, quoniam plus debebat: sed et ipsa plus solvit non exigenti, sed donanti, Dedit aquam pedibus Christi, quia sua peccata mundavit: osculata est pedes, ferens pacis insignia: misit oleum in pedes, ejus, misericordiam et ipsa in pæuperes conferendo. Isti sunt pedes Christi, in his innocentius ambulat Christus. Et capillis capitis sui tersit. Christo enim humiliatur, quicunque habet humilitatis affectum. « Et ideo, inquit, dimissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum (*Ibid. 47*). »

87. Adverte quod Dominus et misericordiam quasi liberalis impertit, et iudicium cum miseratione dispensat. Ante donavit per gratiam, sed quibus donaret sciebat. Non habet quod excuset Judæus. Mihi quasi peccatori plura donavit, illi quasi ingrato minora concessit. Scivit tamen quod et ille quasi ingratus non possit quod accepisset exsolvere, et Ecclesia memor gratiæ eo plura solveret, quo plura meruisset.

620 CAPUT XXIII.

Oggerentibus usuræ antiquitatem reponitur etiam culpam antiquam esse, quam solum Christus venerit, invexerit autem diabolus: huic fœneratores assimilari, nec non etiam eos qui fidejussorem obligant, in quo sibi alterum parant inimicum. Quam cavendum sit, ne quis pro alio se obliget, aut saltem pro summa suis majore facultatibus!

88. Habetis ergo quem sequamini fœneratorem, D si vultis laude donari, si vultis non esse quod reprehendatur a nobis. Nos enim non personæ ob-

(64) LXX interp. ἔδωκεν γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ σοῦ. Ἀγαθὰ ἐγγύου ἀνατρέψει ἀμαρτωλός, Unus mss. atque edit. Compfut, ut Nobilius docet, ἔδωκεν γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ σοῦ Ἀγαθὴν ἐγγύην, etc. Sed Ambrosium legisse oportet, ἔδωκεν γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ σοῦ ἀγαθὴν Ἐγγύην, etc., quemadmodum observavit idem Nobilius.

(65) Omnes edit., ne se quod tibi (ut habet usus amicitiae) debetur aut debitor dederit gratiæ, vet. edit. cum mss. Torn. et Vict. ut videatur emisse. Rom., ut a te videatur emisse. Alii mss. ut in textu Rursus ubi edit. ant., noveris amici obsecratus oratis,

A tractamus, sed avaritiæ. Nec fallit dixisse aliquos, cum ante hoc biduum tractatus noster eorum compunxisset affectum: Quid sibi voluit episcopus adversus fœneratores tractare, quasi novum aliquid admissum sit, quasi id non etiam superiores fecerint, quasi non vetus sit fœnerare? Verum est, nec ego abnuo: sed et culpa vetus est. Denique peccatum ab Adam: ex illo culpa, ex quo et Eva: ex illo prævaricatio, ex quo et humana conditio. Sed ideo Christus venit, ut inveterata aboleret, nova conderet; et quæ inveteraverat culpa, renovaret gratia. Ideo se passioni obtulit, ut renovaretur spiritu, et absolveret universos (*Conf. Aug. lib. i contr. Jul. Pelag. c. 3*). Diabolus autem Evam decepit, ut supplantaret virum, obligaret hæreditatem.

B 89. Quid fœneratores faciunt? Decipiunt defœneratos, obligant fidejussorem: sed non Tobias pignus quæsivit, aut fidejussorem poposcit (*Tob. i 17, et iv, 22*). Curandum est igitur, ut fidejussorem requiras, ut eum tuis nominibus astringas. Ecce paratur alter inimicus. Nam cum non habueris unde debitum solvas, ille pro te tenebitur. Inveniris in eo circumventor et fallax, qui amicum deceperis. Ille nudabitur, ille pro te in vincula ducetur: illum graviolem exactorem creditore patieris qui allegat: stimula civem tuum quem spondidisti. Ita fiet ut ipse quoque esse incipias ingratus, et prætereas illud quod scriptum est: « Gratiam repremissoris ne obliviscaris; dedit enim pro te animam bonam (64) (*Eccli. xxix, 20*). » Necesse est dicas: Quis enim te quærebat fidem dicere? Nam nisi tu fidem dixisses, ego non accepissem pecuniam. Adulteram accepi pecuniam, æs auro admistum mihi dedit: utinam te non obtulisses! Fortasse creditor te subordinavit, vel tu illum.

C 90. Ergo cave ne alieno te obliges debito; ne hoc quoque vendidisse dicaris: ne si quid tibi, ut habet usus amicitiae, debitor dederit gratiæ (65), te videatur emisse. Aut si vis intervenire, moveris amici obsecratus oratis, erubescis negare: ita interveni, ut si debito solvendo non fuerit de tuo noveris esse solvendum. In hæc paratus accedo. Legisti enim: « Non spondeas super virtutem tuam; si enim sponderis, quasi restituens cogita (*Eccli. vii, 16*). » Et infra: « Recipe proximum secundum virtutem tuam, et 621 attende tibi ne cadas (*Eccli. xxix, 27*), » id est, ne

erubescas negare, Rom. et mss, *moveris . . . erubescas*, Thuan., Dion. et Colb., *erubescis negare*. Latinius conjicit reponendum, *nam veri amici obsecratus*, etc. Verum ista conjectura nihil est opus, ut dispicienti planum fiet: modo ante verba *moveris*, et *erubescis* subintelligat particulam, *si*, Denique pro, *si debitum non solum fuerit*, ut in ant. edit. ad mss. duobus legere est, Rom. et mss. totidem exhibent, *si debitor solvendo non fuerit*: alii omnium vetustissimi, *si debito solvendo*, etc., ubi subintelligenda vox *amicus*.

majore te obliges nominis quantitate (66) quam ferre possunt et exsolvere tuarum copiæ facultatum. Si enim quod habes tradas, amisisti opes, non amisisti fidem. Famæ tuæ damna non sentis, redemisti amicum sine tua fraude. Alibi quoque id te movent Proverbia Salomonis dicentis: « Spondens sponde amico tuo, quemadmodum qui obligat se sponsorem amicorum suorum (*Prov.* xvii, 18). » Si autem non habes, audi quid Salomon dicat: « Noli te dare in sponsonem, erubescens personam: si enim non habueris unde solvas, auferent stramentum desub lateribus tuis (*Prov.* xxii, 26, 27). » Ergo bonus fœnerator acquirat gratiam, execrationem improbus.

CAPUT XXIV.

Quomodo Tobias in mercedis solutione nobis imitandus; quodve fœnerandi genus idem nos doceat.

91. Sed non his tantum virtutum finibus contentus sanctus Tobias, mercenario quoque scivit solvendam esse mercedem, dimidium usque obtulit; meritoque pro mercenario invenit angelum (*Tob.* iv, 15; xii, 5). Et tu unde scis ne forte justum aliquem mercede defraudes, pejus si infirmum (67)? Væ enim illi qui scandalizaverit urum de pusillis istis! Qui scis an in eo angelus sit? Neque enim dubitare debemus quod in mercenario possit esse angelus, cum esse possit Christus, qui in minimo quoque esse consuevit.

(65) Mss. Torn. et Vict. cum edit., *numismatis quantitate*. Sed cum Thuan., Dion. et Colb. legendum, *nominis quantitate*; nomen enim hac in materia idem est ac *debitum*. Unde istæ locutiones, nomina contrabere, nomina dissolvere, et similes.

(67) Edit. vet., *punisne Rom. punisve infirmum* Codex Torn. *punis si infirmum*. Vict. *punisse infir-*

92. Redde ergo mercenario mercedem suam, nec eum laboris sui mercede defraudes; quia et tu mercenarius Christi es, et te conduxit ad vineam suam, et tibi merces reposita est cœlestis. Non ergo lædas servum operantem in veritate, neque mercenarium dantem animam suam: non despicias inopem qui vitam suam labore exercet suo et mercede sustentat. Hoc est enim interficere hominem, vitæ suæ ei debita subsidia denegare. Et tu mercenarius es in hac terra: da mercedem mercenario, ut et tu possis dicere Domino, cum precaris: « Da mercedem Domine, sustentibus te (*Eccli.* xxxvi, 18). »

93. Tobias tibi dicit: « Luxuria mater est famis (*Tob.* iv, 14), » in quo continentiam docet (68). Dicit etiam: « Mercedem omni homini qui penes te operatus fuerit, redde eadem die, et non maneat penes te merces hominis; et merces tua non minorabitur (*Ibid.* 12). » Dicit tibi: « Noli vinum bibere in ebrietatem (*Ibid.* 18). » Dicit tibi: « De pane tuo communica esurientibus (*Ibid.* 17). » Vide quid te fœnerare cupiat: « Et de vestimentis tuis nudos tege: ex omnibus quæ abundaverint tibi, fac elemosynam. Omni tempore benedic Dominum (*Ibid.* 10, 20). » In his itaque fœnus æternum est et usura perpetua.

mum. Melius Thuan., Laud., Dion. et Colb. *pejus si infirmum*.

(68) *In quo continentiam docet*, resecatum fuerat in Rom. edit. Infra vero ubi omnes edit. ac mss. nonnulli, *quid te fœnerare cupiat*, alii legunt, *quid te*, quidam (*quid de te*) *fœneratore cupiat*.

IN LIBROS DE INTERPELLATIONE JOB ET DAVID

ADMÓNITIO

Constat hic tractatus quator libris *De interpellatione* (id est, expostulatione seu querela) *Job et David* qui non omnes simul in Ambrosianorum operum editionibus prodierunt. Enimvero qui antiquiores curaverunt editiones, cum in mutilum exemplar incidissent, librum secundum prætermisere. Hunc primus omnium evulgavit Erasmus, sed cum hujusmodi censura (Epist. huic libro præfixa in edit. Ambros.), quæ ipsum Doctore nostro adjudicatum auctori libri *De vocatione Gentium* attribueret. Ejus unicum argumentum est styli quem ab Ambrosiano longe diversum esse autumat, discrepantia. Gillotius vero qui post eum in edendis Ambrosii operibus laborem suscepit non mediocrem, acerrime hanc ejusdem opinionem impugnat, illam fulcro parum admodum tuto niti contendens (Præfat. in edit. Ambros. et monito in secundam Apologiam David); cum videlicet sanctis Patribus minime insolens fuerit stylum suum pro materia, tempore, vel personis quas alloquebantur, mutare, cum præterea codices mss. quos e diversis bibliothecis conquisierat, magno consensu hanc omnem lucubrationem Ambrosio ascribant. Gillotio etiam suffragantur ea quibus usi sumus, exemplaria, quorum unum sin minus *tam multæ est antiquitatis, ut jurare possis ætate divi Ambrosii scriptum esse*, quemadmodum de quodam e suis loquitur idem Gillotius (Loc. cit.), at saltem mille annos ut minimum præfert. In eo quatuor hi libri eodem ordine, ac sub iisdem titulis, quibus illos edendis curavimus, exhibentur.

At vero etsi nobis deessent tantæ auctoritatis manuscripti, tamen ipsa B. Præsulius verba, et totius operis series planum faceret secundum hunc librum nihilominus quam tres alios deberi Ambrosio. Nec illud asserere dubitamus, Erasmum ipsum prorsus opinionem suam, si modo horum quatuor librorum